

Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

Географічний факультет
Кафедра географії та методики її навчання

Магістерська робота
на тему: «ШКІЛЬНА ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА ПОЛЬЩІ:
АНАЛІЗ, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ»

Спеціальність:
014.07 Середня освіта (Географія)

Студента групи мСОГ-21
Тимчишина Владислава Івановича

НАУКОВИЙ КЕРІВНИК:
доктор географічних наук, професор
Заставецька Леся Богданівна

РЕЦЕНЗЕНТ:
кандидат географічних наук, доцент
Мариняк Ярослав Омелянович

Робота захищена з оцінкою:
Національна шкала: _____
Кількість балів: ____
Оцінка ECTS: _____

Тернопіль – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. МІСЦЕ ГЕОГРАФІЇ В СИСТЕМІ СУЧАСНОЇ ПОЛЬСЬКОЇ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ.....	7
1.1. Загальні зміни в польській шкільній системі освіти.....	7
1.2. Сучасна географічна освіта на шкільному рівні	9
1.3. Підготовка вчителів географії для виконання освітніх завдань.....	11
1.4. Методи дослідження шкільної географічної освіти	18
Висновок до 1 розділу	22
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СТРУКТУРИ ТА ЗМІСТУ СУЧАСНОЇ ШКІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ В ПОЛЬЩІ	23
2.1. Зміст та структура шкільної географії в Польщі після реформи освіти 2017 року	23
2.1.1. Концепція географічної освіти в «новій початковій школі»	24
2.1.2. Вивчення свого регіону та «Малої Батьківщини» під час викладання географії	28
2.1.3. Зміст програми географії у середніх класах шкіл Польщі	30
2.1.4. Географія у старших класах (рівень ліцею) у Польщі	36
2.2. Порівняльна характеристика змісту та структури шкільної географічної освіти в Польщі та Україні	39
Висновок до 2 розділу	48
РОЗДІЛ 3. СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ШКІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЧНОЇ ОСВІТИ В ПОЛЬЩІ	50
3.1. Передумови кризи географічної освіти	50
3.2. Криза шкільної географії як похідна від сучасних проблем освіти.....	55
3.3. Зміст географічної освіти як фактор її проблем	59
3.4. Проблеми шкільної географії в умовах змін у географії на рівні університетів.....	62
3.5. Проблеми географічної освіти та викладання географії.....	66

3.6. Вчителі географії на ринку праці Польщі: відкриті та приховані проблеми	69
3.7. SWOT-аналіз розвитку шкільної географічної освіти в Польщі	78
Висновок до 3 розділу	85
ВИСНОВКИ.....	87
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	90

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Ключовою запорукою розвитку кожної країни є добре функціонуюча система освіти. Система освіти і виховання разом із системою вищої освіти включає різні типи і ступені шкіл і ряд взаємопов'язаних навчальних закладів. Відповідно вона становить основну систему соціального інституту у країні, оскільки він відповідає за підготовку випускників шкіл – дає їм змогу здобувати знання та розвивати навички і вміння, які дозволять їм функціонувати в майбутньому в суспільстві і знайти відповідне місце на ринку праці. У цьому аспекті важливим залишається зміст та структура освіти, які покликані формувати базові і додаткові компетентності на вимогу сучасного суспільства. При цьому одним із важливих предметів шкільної освіти завжди була географія, яка давала знання про оточуючий світ, компоненти природи, суспільства та господарства та взаємозв'язки між ними. Однак, в останні роки спостерігається занепад географічної науки на рівні школи – учні все менше обирають цей предмет для іспиту для вступу в університети, скорочується кількість годин на вивчення географії в школах різних ступенів, географія замінюється вивченням інтегрованих курсів. Подібна ситуація спостерігається не тільки в Україні, а й в найближчих країнах-сусідах, наприклад, в Польщі.

Географія є одним із найстаріших предметів у польських школах, широко викладається ще з часів Комісії народної освіти. Їй пощастило мати великих діячів, таких як В. Налковський та Е. Ромер, які на межі XIX і XX століть вивели її на сучасний шлях розвитку і надали їй цінності не лише суто пізнавальні, пов'язані з передачею знань про світ, але також стверджували надзвичайну вагу географії у формуванні вмінь і навичок універсального значення. Для її розвитку як сучасного навчального предмета з сильною позицією в школі та великим соціальним впливом в Польщі спричинилися видатні університетські географи та викладачі, серед них: С. Павловський, Л. Савицький, Г. Вуттке, А. Халубінська, М. Янішевський, М. Чеканська, А. Дилікова, Я. Фліс та ін.

Незважаючи на цивілізаційні зміни, особливо ті, що відбуваються в ХХІ столітті, шкільна географія ще має величезний потенціал розвитку. Вона розглядає актуальні для сьогодення теми, що стосуються, наприклад, ресурсів Землі, клімату, управління водними ресурсами, урбанізації, міграції, демографічних і соціальних змін, туризму, міжнародних конфліктів і багатьох інших питань, що впливають на сучасний світ.

З 90-их рр. ХХ століття польські дослідники шкільної географії прогнозували занепад цього предмету на рівні школи та університетів. Проте, реформи освіти, які відбулись у 2017 р. дозволили зміцнити місце географії серед шкільних дисциплін. Актуальність тематики наукового дослідження посилюється тим, що подібні процеси відбуваються також і в шкільній географії України, тому вивчення тих проблем, з якими зіштовхнулась польська шкільна освіта, а також аналіз шляхів їх розв'язання допоможе в певній мірі напрацювати алгоритм вирішення подібних проблем шкільної географії в нашій країні.

Об'єкт дослідження – шкільна географічна освіта.

Предмет дослідження – сучасний стан шкільної географічної освіти в Польщі.

Мета дослідження: вивчити особливості функціонування сучасної шкільної географічної освіти в Польщі, виявити основні проблеми та шляхи їх подолання.

Відповідно до мети були сформульовані **завдання наукового дослідження:**

- проаналізувати сучасну структуру шкільної географічної освіти в Польщі після реформи 2017 року;
- виявити особливості та проблеми підготовки майбутніх вчителів географії на університетському рівні;
- проаналізувати зміст шкільної географії в Польщі;
- здійснити порівняльний аналіз змісту та структури географічної освіти в Польщі та в Україні на рівні школи;

- виявити основні проблеми подальшого функціонування та розвитку шкільної географічної освіти в Польщі, окреслити можливі шляхи їх розв'язання.

Під час проведення дослідження було застосовано **наукові методи**: аналізу, порівняння, статистичні, SWOT-аналізу, історико-географічний та ін.

Наукова новизна проведеного магістерського дослідження полягає в тому що:

- *здійснено власний SWOT-аналіз* розвитку шкільної географії в Польщі;
- *розроблені власні рекомендації* щодо подальшого розвитку шкільної географічної освіти на основі аналізу проблем, які для неї притаманні на сучасному етапі;
- *продовжено вивчення* кадрового потенціалу вчителів географії на польському ринку праці, виявлено основні труднощі його формування та функціонування на сучасному етапі;
- *продовжено вивчення* особливостей підготовки здобувачів вищої освіти в Польщі, які здобувають кваліфікацію вчителя географії.

Теоретичною основою дослідження стали праці українських та польських дослідників шкільної географічної освіти, статті, монографії, матеріали державної служби статистики Польщі – GUS, шкільні програми з географії для різних класів навчання Польщі та України, матеріали офіційного сайту Міністерства освіти Польщі (Ministerstwo Edukacji i Nauki).

Структура та обсяги магістерської роботи: наукове дослідження представлено на 96 сторінках машинописного тексту, складається із 3 розділів, вступу, висновків до кожного розділу та загальних висновків всього дослідження, списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1. МІСЦЕ ГЕОГРАФІЇ В СИСТЕМІ СУЧАСНОЇ ПОЛЬСЬКОЇ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

1.1. Загальні зміни в польській шкільній системі освіти

Польська школа кінця минулого століття характеризувалася надмірністю фактичних знань в рамках окремих предметів, сформованих на основі наукових дисциплін та застосуванням наукової фахової термінології. Такі знання були занадто докладними, часто незрозумілими для учня, і не пов'язані з його потребами та повсякденним досвідом. Крім того, стиль навчання значною мірою відображав спосіб функціонування держави. За умов централізованої економічної системи, освіта була спрямована на підготовку учнів до наперед визначених завдань, а це породжувало пасивність польського учня [3].

Перевантаженість навчальних планів та програм, домінування фактичних знань і пов'язана з цим недбалість у сфері формування навичок у навчанні учнів, а також невідповідність змісту їх здібностям і потребам, були найслабшими сторонами польської загальноосвітньої школи кінця 1990-х років.

В умовах політичного переорієнтування Польщі на Захід на початку 1990-х рр. освітні підходи холізму, персоналізму та активізму набули значення в шкільній площині. Вони стали методологічною основою для невдовзі проведеної реформи.

Прийняття принципів цілісного підходу в польській освіті означало, по-перше, відмову від жорсткого поділу змісту на предмети відповідно до наукової спеціалізації, на користь інтегрованого підходу. По-друге, це означало необхідність подання всіх предметів, явищ і процесів у широкому контексті, щоб продемонструвати складність світу та показати кореляції між його компонентами.

Перефразувати ідею цілісного підходу в освіті можна завдяки девізу «Зрозуміти світ». Наслідком прийняття цієї ідеї стало поєднання суміжних предметів, особливо так званих «пограничних» предметів, одним з яких є

географія. Найбільш вражаючим прикладом було поєднання на рівні початкової школи змісту географії, біології, фізики та хімії в один предмет, що отримав назву «Природа». Більше того, на всіх рівнях навчання було сформовано таким чином міжпредметні зв'язки та впроваджувались такі форми занять, де зміст повинен бути реалізований за допомогою співучасті вчителів різних спеціальностей [4].

Сфера діяльності та інтересів вчителів-географів включала, насамперед, регіональні, європейські та екологічні напрями та деякі інші, наприклад, напрями здоров'я та медіа.

Прийняття ідеї персоналізму означало зміни у підході до учня. Фундаментальною метою освіти цієї концепції було визначено сприяння розвитку школяра, не тільки інтелектуального, а й фізичного та емоційного. Це не впливало у великій мірі на ґрунтовніше вивчення окремих предметів, але змістило фокус на учня, який став тепер основним орієнтиром для вибору змісту, методів та інших елементів навчального процесу. В організації роботи школи можливості, інтереси та потреби учня стали важливими детермінантами. Водночас завданням школи було визначено підготовку учня до ефективної діяльності у житті, в його особистому, професійному та соціальному вимірах. Зауважено, що пріоритетним став розвиток т. зв. «м'яких навичок» учня, серед яких: спілкування, робота в команді, вирішення проблем тощо.

Цьому підходу ідеально відповідав принцип активності, основна ідея якого розвиває активне ставлення учня до поставлених перед ним завдань.

Принцип активності у навчанні – це організація процесу навчання таким чином, щоб учень міг здобувати знання власною працею. Ця робота передбачає ряд інтелектуальних, а також практичних заходів. Правильна організація активного навчального процесу - одне з основних завдань учителя. Принцип активності знайшов відображення і в шкільних підручниках. Їх важливими елементами є комплекси дидактичних завдань, які

відіграють важливу роль в процесі відтворення та інтерпретації змісту, що міститься в різних джерелах інформації.

Отже, менш ніж за два десятиліття польська школа зазнала суттєвих змін. Ґрунтовно перебудовано методичні основи навчання та його цілі. Серед них першорядна роль відводилася тим, що належали до сфери умінь і навичок. З'явилися нові види занять, як за змістом, так і за формою їх організації. На ринку шкільного навчання з'явилося багато альтернативних навчальних програм, зросла кількість різновидів підручників для учнів. Основні освітні досягнення оцінюються за допомогою системи зовнішніх іспитів після кожного етапу навчання (наприклад, іспит після закінчення початкової школи, атестаційний іспит після закінчення середньої школи тощо). Педагоги несуть моральну відповідальність за досягнуті учнями результати навчання.

1.2. Сучасна географічна освіта на шкільному рівні

У реформованій школі географія як окремий предмет присутня на обох рівнях середньої школи. В початковій школі її зміст складає частину предмету, який називається «Природа». Паралельно з цими організаційними змінами, реформу супроводили значні зміни у виборі та структурі географічного змісту [4]. Їх можна сформулювати так:

1. Акцент був переміщений з фізичної географії на соціально-економічну географію. У середній школі питання, пов'язані з людською діяльністю, відображаються у більш, як половині пунктів Основних вимог до навчальних програм. На рівні старшої школи традиційна фізична географія навіть менш важлива. Основним стало вивчення, презентування та пояснення економічних та соціальних механізмів сучасного світу. Таким чином, втілюється постулат підготовки молодого покоління до участі у соціальному та професійному житті.

2. Структура географічного змісту змінилася. Відбувся відхід від систематичного курсу географії, який послідовно представляв би елементи

географічного середовища. Віддається перевага «проблемному» підходу, де вміст різних галузей географії концентрується навколо конкретних питань. Також спостерігається тенденція інтеграції географічного змісту зі змістом інших пов'язаних предметів.

3. Проблеми розглядаються у різних масштабах. На рівні початкової школи, у рамках предмету «Природа», географічні явища аналізуються переважно на місцевому, регіональному та планетарному рівнях. У середній та старшій школі рекомендується підходити до більшості проблем на глобальному рівні, посиляючись на відповідні приклади з кожного континенту та з Польщі.

4. Географія Польщі вже не є окремим тематичним блоком. Учень дізнається про характерні особливості географічного простору Польщі на тлі інших регіонів світу, з тісним посиленням на глобальні процеси.

5. Принцип корисності став одним із критеріїв у виборі змісту. У змісті предмету географії викладено реальні проблеми з різних сфер життя. Особливе значення приділено поясненню механізмів сучасної світової економіки, процесів розвитку суспільства, а також його демографічних та політичних проблем. Відбулось доповнення змісту предмету географії інформацією із сфери туризму та рекреації Польщі та регіонів світу.

6. Знання про взаємодію «людина-середовище», було розширено. Соціально-економічні явища та процеси показані у зв'язку з природними умовами. Також велика увага приділяється представленню їх наслідків для природи.

7. На всіх рівнях шкільної освіти географічний зміст був пов'язаний з принципом регіональності, який робить акцент на формуванні знань про регіон, де проживають учні.

8. Серед навичок важливе місце займає вміння використовувати різноманітні джерела географічної інформації (такі як карти, плани, статистичні щорічники, різні типи зображень, інтернет, ГІС та інші).

Загалом, сучасна географічна освіта в польських школах позбавилася фактичних знань. Її мета - допомагати розуміти явища та процеси, що відбуваються у середовищі людського життя в різних місцях Землі. Зміни у географічній освіті польських шкіл відображають стрімкий розвиток суспільства та вимоги сучасності, ставлячи більший акцент на розуміння глобальних явищ і процесів. Така підготовка відповідає потребам учнів та створює основу для глибокого розуміння географічних явищ у світлі сучасних викликів та можливостей [4].

1.3. Підготовка вчителів географії для виконання освітніх завдань

Сучасні реформи в шкільній освіті Польщі, роблять шкільну географію предметом значної суспільної корисності. В той же час, її новий характер висуває високі вимоги до вчителів. Їх професійна підготовка потребує широкого спектру методологічної компетентності, а також додаткових і актуальних знань про середовище, а також про різні форми людської діяльності в середовищі.

Підготовка вчителів географії відбувається в тринадцяти академічних центрах (університетах) у Польщі, які проводять географічні студії. Педагогічна підготовка відповідає стандартам Міністерства освіти, які визначають специфіку набору обов'язкових предметів галузі, обмеження годин для викладання та загальний контур змісту. Однак предметна підготовка вчителів географії не регулюється офіційними документами і проводиться по-різному в кожному з центрів, залежно від його наукової парадигми, традицій і акредитації. Єдине спільне ядро для всіх вищих навчальних закладів - це базові вимоги до навчальних програм, визначені Міністерством освіти, які регулюють набір основних предметів, обов'язкових для географічних студій, з описом їх змісту.

Педагогічна підготовка вчителів географії в основному відповідає підготовці вчителів інших предметів. Під час єдиної магістерської програми

їм обов'язково потрібно прослухати 480 годин навчання, розподілених впродовж як мінімум двох років навчання. Основний блок обов'язкових компонентів складається з таких предметів:

- психологія та педагогіка - загалом 150 годин;
- методика викладання географії - 120 годин;
- практика викладання географії в різних типах шкіл - 150 годин;
- наукова практика - 30 годин;
- вибірковий предмет, який буде корисний у шкільній практиці, наприклад, етика, знання про регіон, правила безпеки в школі тощо - 30 годин.

Це загальний підхід до підготовки вчителів географії у Польщі. Однак, зміст предметів та методологія можуть відрізнятися в різних університетах.

Починаючи з 2004 року, професійний розвиток вчителів також передбачає вивчення іноземної мови в обов'язку, що дозволяє вільно нею користуватися. Подібні вимоги встановлені і щодо володіння інформаційно-комп'ютерними технологіями. Обов'язковою є організація занять з комп'ютером, вивчення та використання ІТ як засобу навчання, однак обсяг годин для цього відрізняється у різних університетах. Крім того, існують додаткові можливості проходження різноманітних курсів методичного змісту.

Процес підготовки вчителів географії на рівні вищої освіти поступово адаптується до вимог Декларації Болонського процесу. Під час двоциклових студій діє принцип подвійної спеціалізації. Студенти отримують кваліфікацію для викладання ще одного предмета, окрім географії. Крім того, окремі академічні центри пропонують післядипломне навчання для вчителів, які хочуть покращити свою кваліфікацію.

Блок педагогічних предметів, який дає можливість присвоєння кваліфікації для роботи вчителем, розглядається як необов'язковий, і призначений лише для тих студентів, хто зацікавлений у роботі в освіті. Тому його не прив'язують до певного року навчання. Таке рішення сприяє мобільності студентів між різними академічними центрами. На жаль, лише

деякі університети відводять кредити для вивчення блоку педагогічних наук згідно з системою ЄКТС.

Формальні вимоги до підготовки вчителів мало змінилися з 1992 року. З того часу загальний обсяг обов'язкових предметів збільшився лише на шістдесят годин, при цьому стало нововведенням обов'язкове навчання іноземної мови та ІКТ. Більш суттєві зміни сталися в цілях та змісті предметів у педагогічному блоці дисциплін. Опитування, проведене в географічних центрах у 2004 році та аналіз університетських навчальних програм, показали, що новий зміст та підходи були враховані в підготовці вчителів географії.

Зміни відбулися переважно у наступних аспектах:

1. Студенти розвивають вміння незалежного формування власної думки/судження. Вони оцінюють методи роботи, різноманітні навчальні матеріали, включаючи шкільні навчальні плани та підручники. Це етап, що готує їх до прийняття подібних рішень у своїй майбутній професійній діяльності. Водночас розвивається критичне ставлення до думок та пропозицій інших людей.

2. Також акцентується на тому, що студенти повинні бути переконані у своїй індивідуальності та з цього випливає можливість вибору різних шляхів дії. У старій системі вчителів розглядали як групу з однаковими поглядами та думками, без можливості мати індивідуальні уподобання.

3. Враховується проблема інноваційності вчителів, тобто їх здатність ініціювати та впроваджувати нові навчальні матеріали та підходи в шкільну практику.

4. Навчальні програми піднімають проблему необхідності саморефлексії, власної позиції та прийнятої стратегії викладання. Вони показують потребу у постійній оцінці через аналіз власних дій та порівняння отриманих результатів з раніше зробленими планами.

5. Є чітко виражена орієнтація студентів-майбутніх вчителів на учня. Його здібності, потреби та інтереси беруться до уваги вчителем

першочергово. Ці якості розглядаються як орієнтири при організації будь-якої навчальної роботи.

6. Важливим аспектом у навчальних програмах педагогічних предметів є також діагностика розвитку учня та здатність модифікувати стратегії викладання в залежності від результатів навчання.

7. У змісті підготовки майбутніх вчителів простежується девіз: «Плануйте свій професійний розвиток». Університетська підготовка розглядається лише як перший етап становлення вчителя.

8. У класах багато проблем вирішується через командну роботу, що розвиває вміння ефективної співпраці, що є так важливим у роботі сучасного вчителя.

9. Також дуже важливо розвивати навички комунікації, які дозволять ефективно обмінюватися інформацією та почуттями у напрямку від вчителя до учнів, від вчителя до батьків, від вчителя до представників місцевого самоврядування.

Як було сказано вище, сучасні навчальні плани та програми для предметів педагогічних блоків відповідають змінам у шкільній географії. Фактом найбільшої значимості є те, що поряд з традиційним курсом методики, спрямованим на навчання ефективної організації роботи учня, ці заняття готують майбутніх вчителів до автономних виборів. З програм, які були проаналізовані, також впливає модель вчителя-творця, який формує навчальний процес, адаптуючи його до конкретних умов. Одночасно можна помітити спроби розвивати у майбутніх вчителів відкрите ставлення та готовність до вдосконалення як їх методологічних навичок, так і власного підходу. Можна сказати, що програми для підготовки вчителів враховують потреби сучасної шкільної освіти. Вони готують студента до перших кроків у професії. Одночасно студенти переконані в необхідності постійного вдосконалення та підвищення кваліфікації.

Проте, очевидним є відсутність налагодження підготовки здобувачів вищої освіти з предмету «географія». У більшості вищих навчальних

закладів, навчальні плани та освітні програми містять предмети, що відповідають вузьким науковим спеціалізаціям. Зазвичай, фізична географія присутня у широкому спектрі. Також відсутні предмети, що інтегрують окремі частини знань. Польська університетська географія виявляє певний ступінь ухилення від демонстрації взаємозв'язків між людською діяльністю та оточуючим середовищем. Такий підхід розглядається як прояв географічного детермінізму у його поганому сенсі. Студент не має можливості ознайомитися з проблематичним формулюванням змісту, оскільки зміст університетських предметів дуже часто подається в схематично-енциклопедичній формі. Те ж саме стосується проблеми використання різних просторових масштабів. У вищих навчальних закладах такий підхід зустрічається досить рідко. Крім того, сучасна вища освіта в Польщі орієнтована на передачу знань, тоді як сфера навичок студента залишається гостро занедбаною.

Концепція шкільної географії, щодо підходу до змісту, випереджає практику університетів. Вищі навчальні заклади мають велику автономію у складанні своїх навчальних планів та програм. Вони не включені до реформ на підставі адміністративних рішень. Свої реформи вони проводять у власному темпі, більше з урахуванням досліджень та фінансів, ніж освіти. Крім того, вони функціонують незалежно від нижчих рівнів освіти. Тому існує розбіжність між вимогами шкільної освіти та підготовкою вчителів за спеціальністю.

У 2000–2022 роках дуже чітко окреслилась несприятлива і небезпечна тенденція до зменшення кількості підготовлених вчителів географії як на бакалавраті (перший цикл), так і на магістратурі (другий цикл) (рис. 1.1).

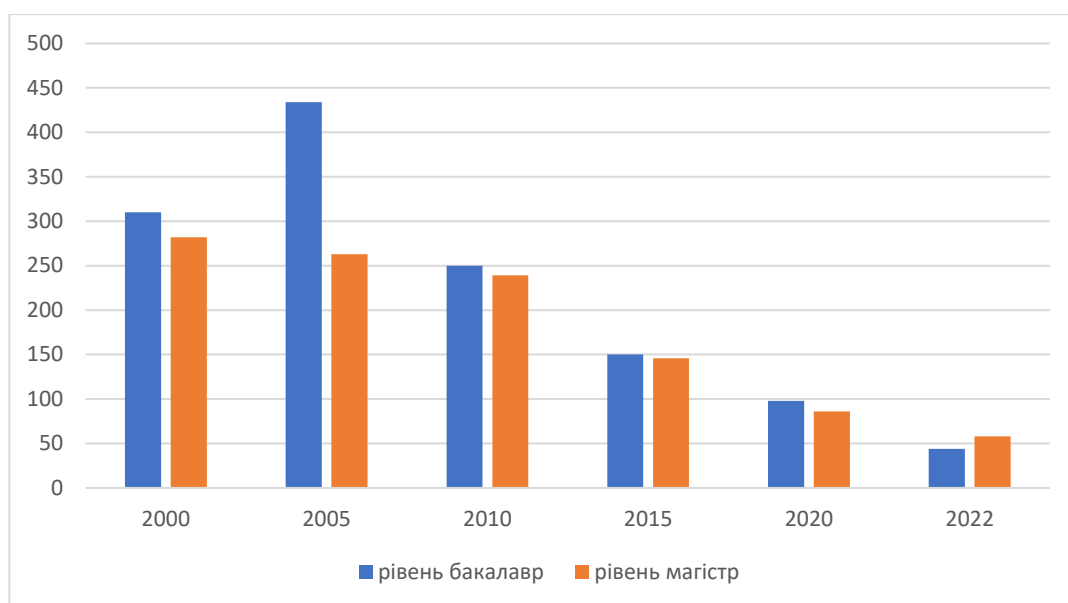

Рис.1.1. Випускники географічних факультетів, які отримали кваліфікацію вчителя географії в усіх університетських центрах Польщі у 2000–2022 роках

Відчутно зменшується кількість випускників географічних спеціальностей з освітою вчителя як на рівні бакалавра, так і магістра: з майже 700 осіб у 2005 році, до 170 осіб у 2020 році та трохи більше 100 осіб у 2022 році. Це слід вважати принциповою проблемою в світлі сучасної кадрової потреби професії вчителя географії (рис. 1.2).

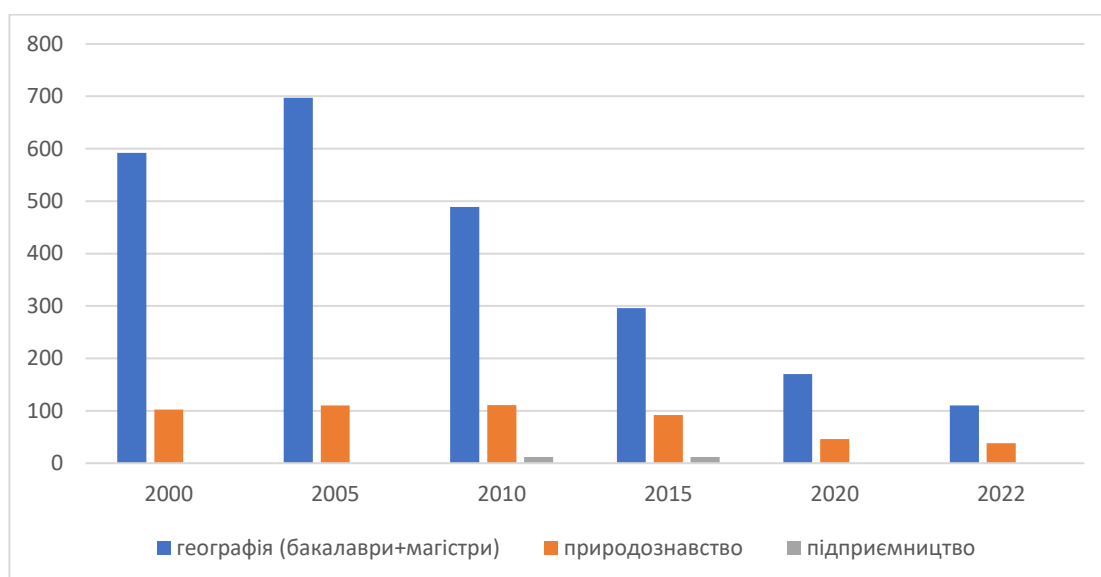

Рис.1.2. Випускники географічних факультетів, які здобули кваліфікацію вчителя в галузі географії, природознавства та підприємництва в географічних університетських центрах Польщі в 2000–2022 роках

Таке значне падіння кількості випускників спричинює відсутність належно підготовлених педагогічних кадрів як у початковій, так і в середній школі. У більшості воєводств вже зараз не вистачає вчителів географії, і незабаром ситуація значно погіршиться, коли велика кількість передових вчителів піде на пенсію. Кадрова ситуація в школах ще більше погіршилася через пандемію COVID-19, оскільки багато вчителів були старшого віку, і їм було дуже складно впоратися з новими викликами дистанційної роботи та новими освітніми вимогами. Це призвело до масових звільнень вчителів старшого віку.

Також слід зазначити, що завдяки реформі кількість годин географії у загальноосвітніх школах збільшилася, тому попит на вчителів географії зростає. Є багато ознак того, що прогалини компенсуються вчителями інших предметів, які пройдуть сертифіковані курси або курси післядипломної освіти з географії.

З інформації, отриманої від вчителів географії бачимо, що директори шкіл все частіше звертаються до них з проханням про допомогу у залученні випускників і навіть студентів-географів, які б взяли працювати як вчитель географії у своїх школах. На сайтах Управління освіти надається все більше інформації про пропозиції роботи для вчителів географії. Крім того, багато студентів магістратури продовжують навчання, одночасно працюючи в школі (що дозволено чинними нормами законодавства).

Випускники географічних спеціальностей змушені зробити величезні зусилля, щоб розробити та впроваджувати нову високоякісну шкільну географію на основі спеціалізованих знань, які вони отримали. Тут може бути корисною післядипломна підготовка вчителів за навчальними програмами, які зазвичай розробляються на основі дидактики та методики географії. Ці

програми, враховуючи потреби школи, спрямовані на правильний вибір предметів і адекватний підхід до змісту кожного з них. Мало вчителів географії проходять таку додаткову підготовку. Для того, щоб географічна підготовка вчителів мала професійний характер, потрібно розробити нову модель академічної підготовки.

1.4. Методи дослідження шкільної географічної освіти

Метод, у загальному розумінні, представляє собою систему правил, принципів та методики, яка використовується для дослідження різних проблем і завдань, а також для вивчення закономірностей розвитку природи, суспільства, мислення та практичної діяльності людини. Усі методи досліджень поділяють на загальнонаукові або філософські та конкретно-наукові (рис.1.3).

Загальнонаукові методи включають абстракцію, аналіз, синтез, аналогію, індукцію, дедукцію, абдукцію, моделювання, а також історичні та логічні методи.

Абстракція дозволяє відокремити суттєві властивості об'єкта від несуттєвих та зосередитися на важливому для дослідника. Аналіз передбачає розбиття цілого на окремі частини та виділення їх особливостей, що є важливими для дослідження. Ретельний аналіз гарантує цілісність наукового матеріалу, такого як дисертації та монографії.

Індуктивний метод ґрунтується на логічних висновках, що дозволяють робити загальні висновки з аналізу окремих фактів.

Дедукція, пов'язана з індукційним методом, передбачає перенесення знань з загального на менш загальне, конкретне і базове для висновків. Висновки повинні спиратися лише на попередні докази і не включати нової інформації.

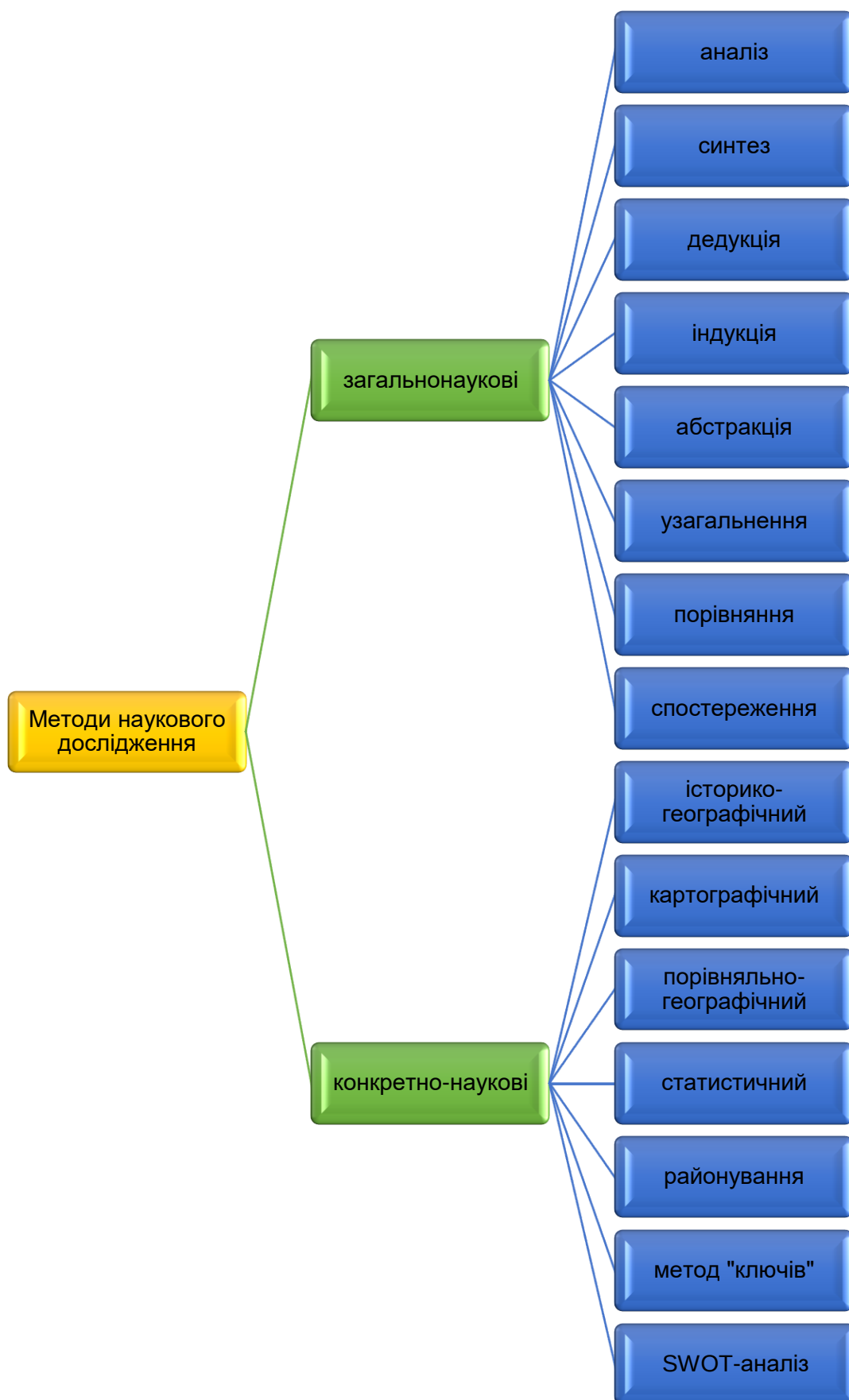

Рис. 1.3. Методи наукового дослідження

Абдукція полягає у висновку гіпотези, яка краще пояснює наявні дані, ніж інші гіпотези.

Моделювання - це метод, що дозволяє створювати копії об'єкта для вивчення певних його аспектів.

Застосування методів наукового дослідження шкільної географічної освіти базується на певних принципах. Розглянемо основні з них.

1. Принцип об'єктивності вимагає використання методів і процедур, що усувають суб'єктивність та надають найбільш достовірне знання про предмет дослідження. Це включає чітке обґрунтування вихідної позиції, дотримання логіки дослідження та переконання у обґрунтованості отриманих висновків і узагальнень.

2. Принцип постійного врахування еволюції досліджуваного явища обумовлений його діалектичною природою, що неперервно переходить від одного стану до іншого.

3. Важливим є принцип вибору основних факторів, які визначають кінцевий результат серед великої кількості впливових чинників на розвиток шкільної географічної освіти.

4. Принцип врахування історії та логіки передбачає аналіз розвитку об'єкта, його сучасного стану та прогнозування майбутнього розвитку, з урахуванням накопиченого досвіду та стану теоретичного знання.

5. Принцип науковості. Наукові дослідження в сфері освіти повинні базуватися на єдиній позиції, розумінні природи та законів розвитку освітнього процесу в досліджуваній країні.

6. Результати дослідження мають бути оцінені з урахуванням цілей, ідеалів та перспектив розвитку шкільної географічної освіти.

7. Принцип інтеграції. Дослідження повинні бути інтегровані в практику, щоб уникнути негативних наслідків та сприяти вдосконаленню системи освіти.

8. При аналізі шкільної географічної освіти необхідно поєднувати аспектний та цілісний підходи.

9. Принцип системного підходу передбачає, що суспільні процеси та явища в завжди є частиною складних систем. Особливості системи не обмежуються лише її окремими компонентами, але визначаються, перш за все, характером їх взаємодії один з одним. У зв'язку з цим дослідники мають на меті вивчити природу та механізми цих взаємозв'язків і відносин.

Досягнення високого методологічного та наукового рівнів у дослідженнях шкільної географічної освіти включає:

- Відбір найбільш актуальних питань.
- Конкретне та обгрунтоване визначення стратегії дослідження, цілей, завдань та предметів.
- Застосування методології дослідження та організаційних напрямів для аналізу нових наукових фактів та закономірностей розвитку освітньої галузі.
- Правильна організація етапів науково-дослідної роботи, що ґрунтується на системно-структурному підході та відповідному методологічному аналізі.
- Прогнозування розвитку шкільної географічної освіти в досліджуваній країні.

У даній роботі використовувалися всі вищезазначені методи дослідження, але основний акцент був зроблений на аналізі, порівнянні, дедукції, історико-географічному методі. Спочатку було проведено аналіз розвитку шкільної географічної освіти в Польщі у період після реформи освіти 2017 року, взято дані з різноманітних публікацій вітчизняних та зарубіжних науковців, здійснено порівняння шкільної географічної освіти в Польщі та Україні. Графічний метод був застосований для створення рисунків, схем, діаграм. Статистичний метод знайшов відображення у створенні таблиць із статистичними показниками, які брались до уваги для аналізу. SWOT-аналіз було проведено для визначення можливостей та потенційних загроз розвитку шкільної географічної освіти в Польщі.

Висновок до 1 розділу

В системі шкільної освіти Польщі відбулись значні зміни після реформи 2017 року. Викладання предметів в школі перейшло на компетентісний підхід, відповідно до Європейської рамки компетентностей. Відбулись значні зміни в структурі шкільної програми. У реформованій школі географія як окремий предмет присутня на обох рівнях середньої школи. В початковій школі її зміст складає частину предмету, який називається «Природа». Паралельно з цими організаційними змінами, реформу супроводили значні зміни у виборі та структурі географічного змісту.

Підготовка вчителів географії відбувається в тринадцяти академічних центрах у Польщі, які проводять географічні студії. Педагогічна підготовка відповідає стандартам Міністерства освіти Польщі.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СТРУКТУРИ ТА ЗМІСТУ СУЧАСНОЇ ШКІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ В ПОЛЬЩІ

2.1. Зміст та структура шкільної географії в Польщі після реформи освіти 2017 року

Системні зміни, що відбулись під час впровадження реформи освіти в Польщі у 2017 році, призвели до змін у викладанні всіх шкільних предметів на різних рівнях освіти, включаючи географію. Попереднє положення географії як предмета шкільної освіти також зазнає змін і, здається, навіть поліпшується. У «новій» початковій школі, географія викладається п'ять годин у 5-8 класах, разом з іншими природничими предметами (біологією, фізикою та хімією). Таке поєднання може бути корисним з точки зору формування та розвитку географічних навичок, це також може розширити горизонти та розвивати географічні уподобання, змінити встановлені уявлення про слабкі позиції географії в школі (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Географія як навчальний предмет у системі освіти Польщі

Освітній рівень	Вивчення географії (годин на тиждень)					
	До реформи 2017 року			Після реформи 2017 року		
«Нова» початкова школа	4 клас, 5 клас, 6 клас	Немає географії як окремого предмету, географічні знання засвоюються під час вивчення природничих дисциплін		5 клас 6 клас 7 клас 8 клас	1 година 1 година 2 години 1 година	
Нижча середня школа (гімназія)	1 клас 2 клас 3 клас	1 година 1 година 2 години		-	-	
Вища середня школа (ліцей)		Базовий рівень	Посилений рівень		Базовий рівень	Посилений рівень
	1 клас	1 год	1 год	1 клас	1 год	3 год
	2 клас	-	4 год	2 клас	2 год	4 год
	3 клас	-	4 год	3 клас 4 клас	1 год -	4 год 2 год

2.1.1. Концепція географічної освіти в «новій початковій школі»

Після реформи системи освіти в Польщі у 1999 році, викладання географії, біології, фізики та хімії у шестирічній початковій школі було припинено. Замість цих предметів було введено новий предмет «Природа» (3 години на тиждень), який інтегрував зміст цих чотирьох предметів. Оскільки це виявилось однією з найглибших освітніх змін попередньої реформи, то таке нововведення безперечно, викликало багато суперечок, особливо серед вчителів географії, біології, фізики та хімії, які були змушені перейти до середньої школи або відвідувати післядипломні курси з предмету «Природа». Незважаючи на те, що спочатку вимоги до викладання для вчителів цих чотирьох предметів були спрощені, і вони мали право викладати предмет «Природа», проте ці вчителі в подальшому змушені були пройти післядипломні курси, оскільки з'явилася велика група вчителів інших предметів, які також отримали право викладати «Природу» після 2-3 семестрів післядипломних курсів [21]. Таким чином, географічний зміст був розділений. Найбільша критика цих змін була спрямована на біологів і географів, які, на жаль, втратили більшість (як в обсязі викладання, так і в змісті навчальних програм); фізики та хіміки, з іншого боку, бачили у цій ситуації можливість отримати додаткові години у початковій школі. Детальний план викладання географії у польській освітній системі (як до, так і після реформи) наведено у таблиці 2.1.

Фахівці також відзначали низький рівень викладання географічного змісту у предметі «Природа». Широко критикувалося нерозуміння базових географічних концепцій та понять, таких як масштаб, карти, широта та довгота, а також вивчення теми «Земля у Всесвіті». Ці приклади географічного змісту та концепцій, незважаючи на те, що вони викладалися лише на рівні початкової школи, були проблематичними для вчителя «Природи», який не мав географічної освіти. Ця складність, ймовірно, виникла не через незнання вчителя, а скоріше через відсутність компетенції у

галузі географічної дидактики – як пояснювати, повторювати та узагальнювати певні концепції, зміст або питання.

На жаль, знайти дійсно компетентного вчителя для викладання біології, географії, фізики та хімії серед вчителів «Природи» буде не легко.

Крім того, дослідження, проведене щодо географічних досягнень учнів перед переходом до середньої школи, показало, що інтеграція змісту навчання в школі спричинила зниження в учнів рівня компетентності у природничих науках, включаючи географію. Крім того, дисципліна «Природа» погано підготувала учнів до подальшої географічної освіти у середній школі через недостатність тренування когнітивних та практичних навичок [21].

Дуже позитивним прикладом є впровадження частини «регіональної географії» в рамках предмету «Природа». Згідно з основним навчальним планом предмету «Природа», розділ під назвою «Мій край» введений у 4-му класі як вступ до вивчення географії, і передбачає вивчення території, яка відома учневі найбільше. У 5-му класі відбувається розширення знань у даному напрямку – запроваджено вивчення розділу «Ландшафти Польщі», в той час як у 6-му класі – «Ландшафти світу» [22]. На ці розділи виділено десятки уроків, які розвивають компетентності дослідження вибраних регіонів (найближча територія, власна країна, а також вибрані віддалені регіони світу) в комплексному вигляді, а не тільки в географічному аспекті. Цей зміст (починаючи з 2017 року) наразі включається в трохи розширену версію географічної освіти в «новій початковій школі».

Відповідно до базової навчальної програми з географії початкової школи розподіл тем основного навчального плану для кожного класу такий:

- 5 клас: Карта Польщі, польські ландшафти, землі та океани на Землі, ландшафти світу – всього 26 год.;
- 6 клас: Рухи Землі, Географічні координати, Географія Європи, сусіди Польщі – разом 26 год.;
- 7 клас: Природне середовище Польщі в Європі, Суспільство та господарство Польщі в Європі, Зв'язки між елементами географічного

середовища в обраних районах Польщі, власний регіон («Мала Батьківщина») - всього 60 год.;

- 8 клас: Регіональна географія Азії, Регіональна географія Африки, Регіональна географія Північної та Південної Америки, Регіональна географія Австралії, Регіональна географія Антарктики – разом 26 годин.

У частині регіональної географії у 6-му класі відбулись зміни щодо важливого розділу «Сусіди Польщі», де було запропоновано наступні теми: «Трансформація промисловості в Німеччині»; «Культурна спадщина Литви та Білорусі»; «Природне середовище та туристичні атракції Чехії та Словаччини»; «Політичні, соціальні та економічні проблеми України»; «Взаємини Польщі зі своїми сусідами».

Основне завдання географічної освіти у 6-му та 7-му класах, пов'язане з регіональною географією Європи та світу, полягає у вивченні регіональної різноманітності світу та взаємозв'язку між природою та людиною. Крім того, у 7-му класі учень вивчає географію Польщі. Конкретні питання у сфері фізичної географії та соціально-економічної географії розглядаються на тлі географії Європи.

Під час вивчення географії у 8-му класі розглядаються: вибрані проблеми та географічні регіони Північної та Південної Америки; північний кордон сільськогосподарських угідь та лісів у Канаді; циклони та повені в Північній Америці; проблеми розвитку Амазонки; ситуація корінних народів; нетрі у великих містах; мегаполіси; Кремнієва долина як приклад технологій; економічне значення Сполучених Штатів у світі.

Така форма розподілу окремих тем вказує на використання проблемних завдань та ситуацій під час вивчення географії. Автори основного навчального плану пропонують при цьому перехід від пасивних методів викладання до «пошукового» режиму освіти. При цьому широко застосовуються методи активного навчання. На уроках географії у 8-му класі учні вчаться аналізувати, порівнювати, міркувати, оцінювати та діяти для самостійного вирішення проблем під час уроку.

Процес навчання географії використовує, серед іншого, застосування методів прикладів та кейсів для детального вивчення географічної одиниці (регіону, адміністративної одиниці, міста, села, інших географічних об'єктів), які добре відображають представлені риси, явища, процеси та взаємозв'язки «природа-людина».

Використання методу проекту для створення умов для самостійного дослідження на місці для учнів – це однозначна інновація, що вводиться на цьому етапі освіти. Це дійсно важливо, оскільки стосується знань про власний регіон.

Однією з інновацій нової шкільної реформи є той факт, що окрім формулювання загальних цілей географічної освіти відбувається врахування виховних завдань сучасної школи. Серед них:

- формування почуття задоволення красою природи власної країни та спадщини польського народу шляхом вивчення різноманітних об'єктів природної та культурної спадщини свого регіону та Польщі; польських пейзажів, природної, культурної та туристичної краси та досягнень поляків у різних сферах життя; успіхів польських компаній на арені міжнародної політики;

- розвиток позитивних, емоційних та духовних зв'язків з батьківщиною, з найближчим соціальним та природним оточенням («Мала Батьківщина», власний регіон), а також, до певної міри, з усією планетою Земля;

- формування почуття індивідуальності, патріотизму, а також спільноти та громадянської позиції [70].

В Основному шкільному навчальному плані Польщі вказано, що географія тісно вписується у основи патріотичної освіти, яка потребує як історичних, так і географічних знань.

2.1.2. Вивчення свого регіону та «Малої Батьківщини» під час викладання географії

Говорити про регіональну географію без детального аналізу того регіону, який відомий дитині найбільше, того, де дитина народилася, живе, відвідує школу та з яким у неї найбільший емоційний зв'язок, є великим викликом. Ця територія часто також є батьківщиною батьків, дідусів та, можливо, навіть прадідів школяра. У основному навчальному плані, а також у підручниках для 7-го класу, є ідеї для занять, також у формі прикладних майстерень, які безперечно задовольняють когнітивну, а також емоційну та мотиваційну сфери учнів. Формулювання тематики у основному навчальному плані коротке і виглядає таким чином:

- власний регіон: джерела даних про регіон; основні особливості природного середовища, демографічна структура та економіка; туристичні принади; міжнародне співробітництво.

- «Мала Батьківщина»: площа, географічне середовище, привабливість, ідентичність.

Аналіз переліку завдань та вмінь для учнів, які дізнаються про свою «Малу Батьківщину» дозволяє вести мову про докладне вивчення матеріалу і формування якісної системи знань про свій регіон. Отже, учень:

- 1) визначає територію, ідентифіковану як «Мала Батьківщина», розглядаючи її як символічний простір на місцевому рівні (наприклад, муніципалітет-місто, село, великий міський район тощо);

- 2) визначає основні характеристики та чинники привабливості «Малої Батьківщини» в цьому регіоні;

- 3) презентує у будь-якій формі (наприклад, мультимедійна презентація, плакат, фільм, фотовиставка) привабливість «Малої Батьківщини» як місця проживання та господарської діяльності на основі інформації, знайденої у різних джерелах;

4) на основі власних польових спостережень проектує дії, спрямовані на збереження цінностей географічного (природного та культурного) середовища та покращення умов життя місцевої громади;

5) ідентифікує себе з «Малою Батьківщиною» і відчуває відповідальність за формування просторового порядку на ній та її розвиток [50, с. 123-124].

У певних підручниках для 7-го класу вже можна знайти дуже захоплюючі рішення щодо вивчення свого краю. Так, автори підручника з географії видавництва Nowa Era (Маларж, Шуберт, Рахваль, 2017) пропонують ретельний процес вивчення регіону, в якому живе учень. Вони також дають відповіді на такі питання: що таке регіон, які існують джерела інформації про регіон, вказують, зокрема, на необхідність польових спостережень та інтерв'ю, використання статистичних щорічників, Інтернету, а також географічного атласу. Автори показали межі історичних регіонів Польщі та поєднали ці відомості із сучасною адміністративною картою. Вони підкреслили важливість показу та аналізу характеристик регіону з точки зору природних, соціокультурних та економічних атрибутів. Крім того, запропоновано майстер-класи для розробки плану дій для збереження цінності географічного середовища та покращення умов проживання місцевої спільноти. Також надано поради щодо підготовки презентації про власний регіон. Автори підручника також заохочують учнів розробити подорож до власного регіону. Ця форма занять включає зазначені вище майстер-класи та екскурсію.

Трохи більш детальний зміст, що стосується вивчення власного регіону та ознайомлення з «Малою Батьківщиною», також у формі майстерень, запропоновано у підручнику 7-го класу авторів Гловач, Лехович та Станкевич (2017) видавництва WSiP. Автори вказують на «практичний» аспект регіональних досліджень і пропонують свою програму разом із цінним описом для учня, спонукаючи до участі в польових заходах і проекті.

2.1.3. Зміст програми географії у середніх класах шкіл Польщі

Основна навчальна програма з географії для середньої школи Польщі створює базу для отримання учнем знань, корисних у повсякденному житті, а також формування багатьох навичок і позитивних установок учня по відношенню до своєї країни та середовища, в якому він живе [70].

Основні освітні цілі в середній школі Польщі зосереджені на навичках вирішення проблем і підготовці учнів до відповідального функціонування у сучасному світі, що має бути найважливішим завданням усіх учителів, в тому числі вчителів географії.

Мета навчання в середній школі відповідно до Основної програми, це [70]:

- 1) трактування впорядкованих, систематичних знань як основи для формування навичок;
- 2) вдосконалення мисленнєвих навичок, таких як розуміння прочитаного, творче письмо, формулювання запитань і проблем, використання критеріїв, обґрунтування, пояснення, класифікація, висновок, визначення, використання прикладів тощо;
- 3) розвиток особистих інтересів учня та інтеграція предметних знань з різних дисциплін;
- 4) набуття здатності формулювати незалежні та виважені судження, обґрунтування власних та чужих суджень у процесі діалогу в дослідницькому співтоваристві;
- 5) поєднання навичок критичного та логічного мислення з навичками створення уявних образів;
- 6) розвиток соціальної, моральної та естетичної чуйності;
- 7) розвиток засобів мислення, які дозволяють учням відчувати культуру та розуміти їх оточення;
- 8) виховання в учнів повагу до знань і бажання досліджувати світ та заохочення практичного застосування отриманих знань.

Відповідно до Основної навчальної програми, основною метою географії як шкільного предмета є пізнання власної країни та світу як

інтегрованого цілого, в якому природні явища та соціально-економічні процеси тісно взаємопов'язані за допомогою принципів взаємодоповнюваності та взаємозалежності.

Уроки географії повинні спонукати учня до розуміння існуючих зв'язків і залежностей у географічному середовищі та в взаємовідносинах людини і природи. Важливими аспектами географічної освіти в середній школі в Польщі є також:

- 1) проведення спостережень і вимірювань на місцях, аналіз і обробка отриманих даних та формулювання на їх основі висновків;
- 2) вибір відповідних методів географічного дослідження та застосування їх елементарних принципів, використання різноманітних джерел географічної інформації та геоінформаційних технологій;
- 3) багатоаспектне сприйняття географічного простору;
- 4) цілісне та синтезуюче географічне мислення, а також критичне та творче мислення;
- 5) формулювання гіпотез, їх перевірка та вирішення практичних завдань, що відбуваються в географічному середовищі;
- 6) оцінка та аналіз географічних явищ і процесів, формулювання тверджень про закономірності, узагальнення та прогнозування.

Важливо, щоб учень розумів значення та умови реалізації принципів сталого розвитку, серед іншого, дізнавшись про приклади раціонального природокористування, значення просторового планування, підвищення якості життя людини, формував почуття відповідальності за створення порядку і краси в місці проживання.

Географічна освіта в середній школі Польщі відповідно до основної навчальної програми має сприяти формуванню в учнів таких установок, як розуміння необхідності раціонального природокористування, підвищення рівня усвідомлення цінності та важливості природних об'єктів і культурної спадщини, що належить до місцевої, регіональної, національної та транснаціональної спадщини.

Важливе завдання середньої школи полягає у формуванні та вихованні почуття поваги і розуміння до представників інших націй і етнічних груп, патріотичної, громадянської позиції, розуміння духовних і культурних цінностей; розвитку пізнавального інтересу, орієнтованого на пошук істини, добра і краси.

Основний навчальний план також включає гуманістичний підхід у географії, наголошуючи, насамперед, на аспектах пізнання людиною та розуміння навколишнього середовища її життя. Основний навчальний план визначає освітні цілі, записані як загальноосвітні вимоги до географічних знань. Вони стосуються трьох аспектів діяльності та знань учнів: географічні знання, навички та застосування знань на практиці та формування установок [70]:

I. Географічні знання.

1. Вивчення географічної термінології.
2. Ознайомлення з різними джерелами та способами отримання географічної інформації.
3. Знайомство з різноманітним географічним середовищем, основними явищами та процесами, географічними умовами.
4. Засвоєння основних взаємозв'язків між елементами географічного простору (природні, соціально-економічні та культурні) у місцевому, регіональному, національному і глобальному масштабі.
5. Розуміння закономірностей у функціонуванні географічного середовища та взаємозалежності в системі людина-природа.
6. Розуміння принципів раціонального використання природних ресурсів та культурної спадщини, їх збереження.

II. Навички та застосування знань на практиці.

1. Використовувати плани, фізико-географічні та соціально-економічні карти, фотографії, аерофотознімки та супутникові фотознімки, малюнки, діаграми, статистичні дані, вихідні тексти, інформаційно-комунікаційні

технології та ГІС з метою отримання, обробки та представлення географічної інформації.

2. Інтерпретація змісту різноманітних карт.

3. Виявлення взаємозв'язків між окремими елементами географічного середовища (природні, соціально-економічні та культурні).

4. Формулювання тверджень про основні закономірності щодо функціонування географічного середовища.

5. Оцінка політичних, соціокультурних та економічних явищ і процесів, що відбуваються в Польщі та в різних регіонах світу.

6. Прогнозування впливу господарської діяльності людини на довкілля.

7. Критична, відповідальна оцінка змін природного середовища та змін у соціально-культурній та економічній сфері в локальному, регіональному, національному та глобальному масштабі.

8. Виконання математичних розрахунків у галузі фізичної та суспільної географії для уявлення про географічні явища та процеси.

9. Розвиток здатності до спілкування та конструктивного підходу, співпраця в групі.

10. Використання набутих географічних знань і вмінь у повсякденному житті, відповідно до принципів сталого розвитку.

III. Формування установок.

1. Розвиток географічних інтересів, пробудження цікавості до світу.

2. Усвідомлення важливості географічних знань у пізнанні та формуванні географічного простору.

3. Визнання прикладного характеру географії.

4. Роздуми про красу і гармонію навколишнього світу, природи та ландшафтів, про природно-культурні та цивілізаційні досягнення людства.

5. Розуміння необхідності раціонального господарювання в географічному середовищі, відповідно до принципів сталого розвитку та охорони елементів природної та культурної спадщини, а також необхідність рекультивації та ревіталізації деградованих територій.

6. Формування патріотичної, громадської та громадянської позиції.

7. Формування емоційних зв'язків з найближчим оточенням, регіоном і рідною країною

8. Розвиток толерантного ставлення, розуміння та поваги до традицій, культури та досягнень цивілізації Польщі, власного регіону та місцевої громади, а також до інших людей, культур і традицій.

9. Подолання стереотипів і формування установок солідарності, поваги та співпереживання до поляків та представників інших націй і спільнот.

Важлива роль у середній школі відводиться використанню в пізнанні світу

та виявленні складних проблем географічного середовища геоінформаційних технологій (ГІС).

Використання геоінформаційних технологій та ГІС-додатків робить географію сучасною дисципліною і значно розширює пізнавальну сферу учня.

Зміст у галузі соціально-економічної та політичної географії має співвідноситись зі знаннями про суспільство та історію, а в галузі економічної географії – з основами підприємництва, особливо щодо макроекономічних питань та функціонування польської економіки.

Щоб задовольнити деякі вимоги навчання, вчителю географії необхідна співпраця з викладачами ІТ, доступ до ІТ-лабораторії та сучасних інструментів, корисних електронних ресурсів. Особливо це стосується використання засобів і інструментів ГІС-графіки для обробки статистичної інформації.

Програма з географії в середній школі продовжує зміст географії початкової школи. На уроках «Природи», а також під час польових заходів, спостережень, досліджень учень ознайомився з компонентами ландшафту (особливостями і змінами). Він вже орієнтується в географічному просторі - свідомо використовує план, карту, компас. У 5-8 класах учень розвиває свої

знання та вдосконалює географічні навички щодо орієнтування на місцевості, знайомства з краєвидами Польщі та світу.

Школярі на уроках географії у 5-7 класах вивчають Польщу та Європу – вибрані ландшафти, населення та економічні питання. А у 8 класі учні поглиблюють знання про материки та окремі країни світу.

Автори базової програми для початкової школи звертають увагу на два важливі моменти – формування навичок ефективного спілкування та співпраці. З 4 класу початкової школи учень має розрізняти експеримент, досвід і спостереження, у 5 класі вивчає методи дослідження не тільки на уроках географії, а й на інших предметах, наприклад біології. У цей період учень вміє застосовувати різноманітні джерела інформації та розвиває критичне мислення, знає методи активізації. Завдяки проведенню польових та практичних заходів він дізнається про цінності найближчого оточення школи, як природного, так і культурного.

В початковій школі Польщі географію учні починають вивчати з 5 класу, де отримують базові знання з дисципліни, вивчають галузеву структуру географічної науки, розвивають уміння користуватися картою та читати її зміст з метою тлумачення явищ і процесів, що відбуваються в географічному середовищі та соціально-економічному просторі.

Потім учні вивчають характерні ознаки ландшафтів Польщі від Татр до морських узбережь, а також ландшафти світу, починаючи з екваторіального поясу і закінчуючи полярними областями. Учні вчаться характеризувати ландшафти шляхом зчитування інформації з кліматограм і тематичних карт.

У 6 класі учні отримують знання про географічні координати та рухи Землі та їх наслідки. Для цього вони використовуватимуть моделі, проводять спостереження та вимірювання в польових умовах. Вони також дізнаються про географічне середовище та його проблеми, демографічні та економічні аспекти Європейського континенту на прикладі окремих країн.

При вивченні цього курсу вчителі в Польщі звертають увагу на формування в учнів ставлення поваги та відкритості до інших культур. Також

важливим питанням є знайомство з сусідніми країнами Польщі. Під час занять школярі планують подорожі до цих країн, представляють визначні туристичні пам'ятки, обговорюють економічні зміни та дізнаються про відносини між Польщею та сусідніми країнами.

У 7 класі учні ознайомляться з географічним середовищем і проблемами демографічного та економічного розвитку Польщі. Зміст курсу тісно пов'язаний із порівняльними характеристиками подібних показників у ЄС, щоб учні могли порівнювати, робити висновки та формулювати закономірності. В основній навчальній програмі велика увага приділяється регіональній географії та взаємозв'язкам у власному регіоні та ототожнення школярів зі своєю «малою батьківщиною». Реалізація цього контенту відбувається через участь школярів у навчальних проектах та підготовку мультимедійних презентацій, плакатів, фільмів та фотовиставок.

Останній етап початкової (середньої) школи – 8 клас, присвячений вивченню окремих регіонів та континентів світу. Особлива увага приділяється порівняльним характеристикам континентів та регіонів світу [70].

2.1.4. Географія у старших класах (рівень ліцею) у Польщі

Зміст географії у старших класах Польщі (на рівні ліцею) практично повторює та поглиблює знання, отримані школярами з попередніх років навчання у початковій школі (1-8 класи) [69]. Програма складається з 23 розділів, які розділені на 4 класи (табл. 2.2).

При цьому, варто зазначити, що на базовому рівні школярі у старших класах вивчають тільки 16 розділів. У ліцях з поглибленим вивченням природничих наук – 23 розділи. Значно відрізняється і кількість годин, виділених на вивчення географії на базовому і поглибленому рівні (на 40 годин).

Таблиця 2.2

Розподіл змісту базової програми з географії рівня старших класів (ліцей) у
Польщі

Клас	Базовий рівень	Поглиблений рівень
I	<i>Розділ 1-6 – виділено 26 год</i> , з них: розділ 1 – 4 год, розділ 2 – 3 год, розділ 3 – 6 год, розділ 4 – 4 год, розділ 5 – 6 год, розділ 6 – 3 год.	<i>Розділ 1-6 – виділено 26 год</i> , з них: розділ 1 – 4 год, розділ 2 – 4 год, розділ 3 – 4 год, розділ 4 – 4 год, розділ 5 – 8 год, розділ 6 – 2 год.
II	<i>Розділ 7-13 – виділено 52 год</i> , з них: розділ 7 – 7 год, розділ 8 – 13 год, розділ 9 – 5 год, розділ 10 – 5 год, розділ 11 – 7 год, розділ 12 – 5 год, розділ 13 – 10 год	<i>Розділ 7-12 – виділено 26 год</i> , з них: розділ 7 – 3 год, розділ 8 – 6 год, розділ 9 – 3 год, розділ 10 – 3 год, розділ 11 – 5 год, розділ 12 – 6 год
III	<i>Розділ 14-16 – виділено 26 год</i> , з них: розділ 14 – 12 год, розділ 15 – 12 год, розділ 16 – 2 год	<i>Розділ 13-16 – виділено 52 год</i> , з них: розділ 13 – 8 год, розділ 14 – 13 год, розділ 15 – 10 год, розділ 16 – 20 год
IV		<i>Розділ 17-23 – виділено 40 год</i> , з них: розділ 17 – 4 год, розділ 18 – 9 год, розділ 19 – 4 год, розділ 20 – 5 год, розділ 21 – 7 год, розділ 22 – 6 год, розділ 23 – 7 год

У першому класі ліцею учні вивчають поглиблено методи географічних досліджень, місце планети Земля у Сонячній системі, географічну оболонку та її елементи [69].

У другому класі ліцею школярі вивчають питання політичної, економічної та соціальної співпраці, причини та наслідки збройних конфліктів у світі; урбанізаційні процеси у світі та в Польщі; структуру та тенденції розвитку світового господарства (при цьому детальну увагу звертають на вивчення сільського господарства, промисловості та сфери послуг); ландшафтне розмаїття Польщі, зв'язки між природними елементами Польщі, питання збереження природи і раціонального використання ресурсів країни.

У третьому класі ліцею школярі з базовим рівнем вивчення географії докладно вивчають географію Польщі у різних аспектах – від природних ландшафтів до господарства, культурних та етнографічних особливостей своєї країни. Велика увага при цьому відводиться регіональним географічним особливостям країни.

У четвертому класі географію вивчають тільки в ліцеях природничого спрямування. Тут учні поглиблено вивчають зональність природного середовища на Землі: зональність природних явищ, специфіка природного середовища в екваторіальному, тропічному, субтропічному, помірному та полярному поясах, взаємозалежність елементів природного середовища, азональні природні фактори, що змінюють зональні явища; глобальні екологічні проблеми людства: тропічні циклони, торнадо, шторми, повені, цунамі, ерозія ґрунту, вулканізм, сейсмічні поштовхи, утворення ворон, зміна клімату, опустелювання, зміни розміру льодовиків, обмежені водні ресурси на Землі, загрози георізноманіттю та біорізноманіттю; природні умови господарської діяльності людини на прикладі вибраних територій: зв'язки сільського господарства з кліматом, рельєфом, родючістю ґрунту та водними ресурсами, зв'язок промисловості та товарної структури зовнішньої торгівлі з мінеральними ресурсами, шляхи подолання природних обмежень господарської діяльності шляхом людини, зміни значення навколишнього природного середовища в соціально-економічному розвитку регіонів; вибрані соціальні проблеми сучасного світу: демографічні проблеми, наслідки міграції, проблеми біженців, торгівля людьми по всьому світу, рабство, використання дитячої праці та працівників у країнах з низькою ціною праці, безробіття, релігійні переслідування та нетерпимість; економічні проблеми сучасного світу: диспропорції в розвитку країн та їх наслідки, вплив транснаціональних корпорацій на суспільство та економіку в локальному та регіональному масштабі, проблема заборгованості країн світу та громадян; проблеми рівня та якості життя населення в сучасному світі [69].

2.2. Порівняльна характеристика змісту та структури шкільної географічної освіти в Польщі та Україні

Згідно зі статтею 53 Конституції України, кожна людина має право на отримання освіти. Загальна повна середня освіта є обов'язковою. Держава гарантує доступність та безоплатність дошкільної та повної загальної середньої освіти, а також надає державні стипендії та пільги для учнів і студентів. Згідно з цим положенням, українська шкільна освіта є обов'язковою та безкоштовною. Повна середня освіта в Україні триває 12 років і складається з таких етапів:

- Початкова освіта (1-4 класи)
- Базова загальна середня освіта (5-9 класи)
- Повна загальна середня освіта (10-12 класи)

Перший етап освіти - це початкова освіта, яку можуть отримувати діти з віку шести або семи років. У загальноосвітніх школах учні здобувають початкову та базову середню освіту. Після 9-го класу учні можуть вибрати для себе здобуття повної середньої освіти в школі (10-12 класи) або навчання в фахових коледжах чи училищах протягом 4 років, що дозволяє отримати атестат про повну середню освіту та певну професійну кваліфікацію. Молодь закінчує третій (останній) етап загальної середньої освіти в 18 років, коли вже стають повнолітніми. Після завершення навчання у середній школі учні складають ЗНО, яке дозволяє їм вступати до вищих навчальних закладів України.

Обов'язкова освіта в Польщі триває 12 років. Її можна поділити на наступні етапи:

- Початкова освіта (1-8 класи) - szkoła podstawowa
 - початкова школа (1-3 класи)
 - середня школа I ступеня (4-8 класи)
- Середня освіта II ступеня - szkoła ponadpodstawowa – на вибір учня:
 - Загальноосвітній ліцей (LO): освітній заклад, де кожний клас вирізняється своєю спеціалізацією, а навчання триває чотири роки.

➤ Ліцей пластичний (художня школа): призначений для дітей, які зацікавлені загальною освітою й одночасно прагнуть отримати професійні художні навички. Навчання триває п'ять років.

➤ Технікум (Т): навчальний заклад, який дає змогу протягом п'яти років отримати середню освіту одночасно з професійними навичками.

➤ Галузева школа I рівня (SB I): заклад дає можливість отримати кваліфікацію в обраній професії і навчання тут триває три роки. Після нього можна перейти до галузевої школи II рівня (SB II), в якій можна доповнити професійну освіту протягом двох років.

Початкова освіта в Польщі складається з кількох стадій:

- **Нульовий клас (*zerówka*)** - триває один рік і є підготовчим класом до школи. Цей етап доступний у дитячих садках, початкових школах або окремо. Діти зазвичай вступають у нульовий клас у віці 6-7 років.

- **Початкова школа (*szkoła podstawowa*)** - це особливість польської системи освіти, оскільки вона включає восьмирічне навчання від 1-го до 8-го класу. Вступ в школу можливий у віці 6-7 років, а закінчення - у 14-15 років.

У період навчання в початковій школі існують два етапи: початкова школа та середня школа I ступеня, які загалом тривають 8 років.

У початковій школі (класи 1-3) навчання проводить класний керівник, крім певних предметів, таких як музика, фізкультура, іноземна мова та інші. З 4-го по 8-й класи діти навчаються окремими вчителями за різними напрямками.

Лише у 6-8 класах діти вивчають окремі предмети. У цей період для кожного предмету є окремий викладач. Діти вивчають польську та іноземні мови, математику, науку про природу, хімію, фізику, біологію, історію, музику, мистецтво, фізкультуру, інформатику, трудове навчання, релігію або етику, та освіту для сімейного життя (згоду про участь дитини в цих предметах приймають батьки).

Після завершення школи восьмикласники складають загальнодержавний письмовий іспит, результати якого, хоча в принципі не впливають на оцінки в

початковій школі, можуть бути враховані при вступі до гімназії. Під час цього екзамену оцінюються читання, письмо, аналіз, використання інформації та її практичне застосування.

Середня освіта II ступеня у Польщі має свої власні особливості. Раніше в цій країні навчання у школах тривало шість років, після чого діти продовжували навчання протягом трьох років у гімназіях. Проте, з 2017 року після закінчення восьми класів, діти у віці від 16 років вступають до середньої школи II ступеня.

Серед навчальних закладів післяпочаткової освіти (середньої школи) у Польщі можна виділити такі:

- 4-річні загальноосвітні ліцеї;
- 5-річні технікуми;
- 3-річні спеціалізовані школи I ступеня;
- 2-річні спеціалізовані школи II ступеня.

Учні технікумів, ліцеїв, спеціалізованих шкіл I або II ступеня мають можливість скласти іспити під час або після закінчення навчання, що підтверджуватиме їхню кваліфікацію в певній професії. Після успішного складання іспиту вони отримують диплом, або ж можуть пройти зовнішню атестацію (*matura*), що дасть їм свідоцтво зрілості (*świadcetwo maturalne*) - обов'язковий документ для вступу до вищого навчального закладу.

Польська освітня система також має поліцейські школи (*Szkoła policealna*), де можна отримати професійну освіту після закінчення повної середньої освіти.

Особи, які не закінчили середньої школи, технікуму або професійно-технічного училища, можуть продовжити навчання в середній школі для дорослих і скласти іспит на отримання атестату зрілості.

В початковій школі в Україні немає такого предмету, як «Географія», але учні отримують знання у цьому напрямку під час вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ» (1-4 класи). На цей предмет відводиться у 1-4 класах по 3 год на тиждень у кожному класі, де на природничу складову

відводиться лише 1 год. Відповідно до Типової програми, затвердженої Наказом Міністерства освіти і науки України від 12.08.2022 № 743-22 в курсі «Я досліджую світ» на формування географічних знань направлені змістові лінії «Людина і природа» (пізнання природи; взаємозв'язок об'єктів і явищ природи; рукотворний світ людини; відповідальна діяльність людини у природі; роль природничих знань і технологій у житті людини; залежність між діяльністю людини і станом довкілля, взаємозв'язки людини і природи; використання людиною природничих знань, матеріалів, виробів і технологій; відповідальна діяльність людини у природі; правила поведінки в природі; участь дітей в природоохоронній діяльності), «Природа» (різноманітність природи; методи дослідження природи; нежива і жива природа; зв'язки у природі; природа Землі; природа України). Ці та інші змістові лінії даного інтегрованого курсу визначені Державним стандартом початкової освіти [8].

Відповідно до Програми, у 1 класі учні вивчають що належить до природи, об'єкти живої та неживої природи, вчать розуміти необхідність збереження природи та її компонентів. У 2 класі учні формують уявлення про форму Землі; вивчають вплив Сонця на сезонні явища в природі; причини змін пір року, здійснюють спостереження за добовими і сезонними змінами у природі; вивчають види водойм, водойми рідного краю; основні форми земної поверхні; гірські породи; ґрунт, його властивості і значення тощо.

У 3 класі учні вивчають місце України на карті світу; місце країни серед європейських держав; знайомляться з різноманітністю народів світу; вивчають особливості, методи та інструменти дослідження природи; взаємозв'язки людини і природи, вплив людської діяльності на природу, професії, пов'язані із дослідження природи.

У 4 класі учні вивчають найближчі країни-сусіди України, здійснюють віртуальні подорожі в інші країни, вивчають співробітництво людей у питаннях збереження природи і життя, внесок кожної людини у збереження різних культур і природних багатств. Поглиблюють знання про Всесвіт, Сонячну систему, небесні тіла; наслідки обертання і руху Землі; дізнаються

про природні зони Землі. У 4 класі учні вперше знайомляться із способами зображення Землі на географічних картах, глобусах та планах місцевості. Вони вивчають також особливості розміщення та формування природи материків та океанів Землі. Важливим у 4 класі є звернення освітньої програми до вивчення особливостей географії України, зокрема під час розгляду питань: Природа України. Україна на карті світу. Найважливіші природні об'єкти України, своєї місцевості. Природні ресурси України, їх різноманітність і значення. Природні зони України. Характеристика природної зони: природні умови, рослинний і тваринний світ, особливості праці і побуту людей. Вплив діяльності людини на природу. Сезонні зміни у природі України. Природні угруповання. Народні традиції, що відображують ставлення українців до природи. Охорона природи в Україні.

Ціль природничої освіти для початкових класів загальної середньої школи полягає у сприянні розвитку наукового мислення та культури дослідження, формуванні системних уявлень про цілісність та різноманіття природи, встановленні принципів сталого розвитку та навчанні ефективної, безпечної та екологічно орієнтованої поведінки у середовищі.

Згідно з вищезазначеною метою, ключовими завданнями природничої освіти для початкової школи є:

- Культивування почуття поваги та любові до природи рідного краю, України та Землі.
- Формування екологічної та етично обґрунтованої поведінки в природі, стимулювання участі у заходах з охорони природи.
- Розвиток інтересу до вивчення природи, оволодіння методами навчально-пізнавальної діяльності та базовими навичками наукових досліджень через експерименти та спостереження.
- Поступове формування уявлень про природничо-наукову картину світу через поглиблення знань про природні об'єкти та явища, їх взаємозв'язки в системі «нежива природа - жива природа», а також усвідомлення впливу людини на навколишнє середовище та її залежності від нього.

Відповідно до цілей і завдань природничої освіти в початковій школі, виділяють такі основні напрями:

- «Природа» - спрямований на розвиток дослідницьких навичок учнів шляхом підтримки їхньої цікавості та допитливості до спостережень, експериментів та моделювання для знаходження відповідей на запитання про оточуючий світ.

- «Людина і природа» - передбачає розвиток уявлень молодших школярів про об'єкти та явища природи, установлення зв'язків між неживою і живою природою, формування бережливого ставлення до природи та навичок екологічної поведінки.

- «Людина і світ» - спрямований на формування загальних уявлень про світ, створений людиною, розуміння взаємозв'язків між людиною і природою, що слугує джерелом для вдосконалення дитячих ідей та проєктів.

Ключова роль у навчанні природничих наук належить дослідженням (спостереженням, експериментам), екскурсіям, а також діяльності учнів у сфері охорони природи та проєктній роботі.

У Польщі, так само як і в Україні, у початкових класах немає окремого предмету «Географія»; замість цього учні вивчають предмет «Природа». Зміст навчальних програм на цьому етапі схожий, хоча українська програма більш детально описана, ніж польська. Відмінністю є відсутність у польській програмі конкретного переліку тем і кількості годин, що відводяться на них, як це робиться в українській програмі.

Згідно з Концепцією «Нової української школи» та Державним стандартом базової середньої освіти, природнича освіта в Україні має на меті розвиток у учнів природничо-наукової компетентності, що є основою загальної культури особистості та сприяє розвитку їх творчого потенціалу. Ця компетентність базується на комплексі підходів до освітнього процесу, включаючи компетентнісний, діяльнісний, інтегративний, особистісно-орієнтований, дослідницький, проблемно-ситуативний, диференційований та рефлексивний підходи.

За Державним стандартом базової середньої освіти, який впроваджується поетапно з 1 вересня 2022 року, у 2023/2024 навчальному році цей стандарт застосовуватимуть для учнів 5-го та 6-го класів. Учні 7-11-их класів продовжуватимуть навчання за стандартом базової і повної загальної освіти 2011 року.

Відповідно до цих документів, а також Типової освітньої програми для 5-9 класів, освітній процес у 5-6-тих класах з природничої освітньої галузі може організовуватись такими способами [10]:

- 1) за модельними навчальними програмами «Пізнаємо природу» для 5-6 класів із обов'язковим вивченням «Географії»;
- 2) за модельною навчальною програмою «Довкілля» для 5-6 класів із обов'язковим вивченням «Географії»;
- 3) за модельною навчальною програмою «Природничі науки» для 5-6 класів; окремий предмет «Географія» не вивчається, оскільки зміст географічного компонента включено до програми «Природничі науки».

У 7 класі учні під час вивчення курсу «Материки і океани» знайомляться із природою материків, їх фізико-географічними особливостями.

Вивчення географії у 8 класі («Україна у світі: природа, населення») націлене на створення глибокого уявлення про Україну як складову світової спільноти держав шляхом комплексного вивчення. Цей курс сприяє формуванню учнівського самовідчуття громадянина України, виховує повагу до українського народу, його культури та стимулює відчуття патріотизму. Програма курсу передбачає 70 годин (2 години на тиждень), з яких 3 години виділені на додаткові завдання.

Головним принципом цього курсу є інтеграція, яка поєднує фізико- та суспільно-географічні компоненти при вивченні природних комплексів та населення України та її регіонів, ураховуючи знання, отримані під час вивчення географії світу у 6 та 7 класах. Особливу увагу приділяється вивченню населення України на основі тем, що вже вивчалися про населення світу на попередніх курсах, а також за рахунок поглиблення цих знань.

Географія у 9 класі («Україна і світове господарство») завершує основну географічну освіту на базовому рівні. На цей курс виділено 52 години (1,5 години на тиждень), з яких 3 години - резервний час. Головна мета курсу - розуміння тенденцій розвитку національного та світового господарства, визначення місця України в сучасному світі. Його зміст побудований на принципі інтеграції, поєднуючи суспільно-географічні компоненти під час вивчення особливостей розвитку та структури господарства у світі, Україні та її регіонів.

У програмі передбачено виконання семи практичних робіт, з яких чотири обов'язкові для оцінювання. Вони спрямовані на розвиток навичок роботи з географічними картами та іншими джерелами інформації, що допомагає у подальшому розвитку пізнавальних та професійних навичок. Також учні мають виконати дослідження на власний вибір, результати яких будуть представлені та оцінені вчителем.

У 10 класі учні знайомляться з країнами та регіонами сучасного світу, сучасною політичною картою світу, класифікаціями країн за різними характеристиками, структурою та розміщенням галузей світового господарства [9].

У 11 класі під час вивчення курсу «Географічний простір Землі» по суті відбувається повторення географічних знань школярів, які вони здобули впродовж вивчення географії у 6-10 класах [9].

Якщо порівняти змістове наповнення програми географії у середніх класах України і Польщі, то варто сказати, що суттєві подібності простежуються у 7 класі в Україні та у 8 класі у Польщі, коли цілий навчальний рік присвячений вивченню материків та океанів світу. Окремі подібності простежуються щодо змісту вивчення географії своєї країни. Як у польській, так і в українській шкільній програмі, вивчення географії своєї країни інтегроване у вивчення географії світу. Проте, у польській програмі робиться більший акцент на розміщення Польщі в просторі країн ЄС та зв'язки із ними.

Таблиця 2.3

Порівняльна таблиця розподілу годин на вивчення географії в школі в
Україні та Польщі

Україна				Польща			
Клас	Назва курсу	Кількість год на тиждень	Загальна кількість год на курс	Клас	Назва курсу	Кількість год на тиждень	Загальна кількість год на курс
1	«Я досліджую світ»	3 год (1 год*)	105 год (35 год*)	1	Природа	4 год	104 год
2	«Я досліджую світ»	3 год (1 год*)	105 год (35 год*)	2	Природа	4 год	104 год
3	«Я досліджую світ»	3 год (1 год*)	105 год (35 год*)	3	Природа	4 год	104 год
4	«Я досліджую світ»	3 год (1 год*)	105 год (35 год*)	4	Природа	4 год	104 год
5	«Пізнаємо природу, або «Довкілля», або «Природничі науки»**	1,5-3 год*** (1 год*)	52-105 год*** (35 год*)	5	Географія	1 год	26 год
6	«Пізнаємо природу, або «Довкілля», або «Природничі науки»**	1,5-3 год*** (1 год*)	52-105 год*** (35 год*)	6	Географія	1 год	26 год
7	«Материки та океани»	2 год	70 год	7	Географія	2 год	60 год
8	«Україна у світі: природа, населення»	2 год	70 год	8	Географія	1 год	26 год
9	«Україна і світове господарство»	1,5 год	52 год	9	Географія	1 год	26 год
10	«Регіони та країни»	1,5 год	52 год	10	Географія	2 год	52 год
11	«Географічний простір Землі»	1 год	35 год	11	Географія	1 год	26 год
				12	Географія	-	-
Загальна кількість годин			490 год	Загальна кількість годин			320 год

*кількість годин в межах інтегрованого курсу, які виділяються на вивчення географічної компоненти

**курс обирається навчальним закладом

***кількість годин може варіюватись у вказаних межах на вибір навчального закладу

Тоді, як вивчення України відбувається у загальносвітовому контексті. Географія Польщі вивчається у 7 класі, а в Україні вивчення географії своєї

країни здійснюється у 8 та 9 класах. Однак, варто зазначити, що в 10 класі, під час вивчення окремих країн Європейського простору (наприклад, Великої Британії, Польщі та ін.) особливий акцент робиться на зв'язки цих країн із Україною.

Подібною рисою програм з географії обох країн є вивчення своєї «Малої Батьківщини». У польській програмі – у 7 класі, а в українській – у 8 класі (Розділ V. Природа та населення свого адміністративного регіону).

Порівняння загальної кількості годин, виділених на вивчення географії в школі (табл. 2.3) дає нам можливість стверджувати, що в загальному в Україні цей предмет викладається на 170 год більше, ніж у Польщі. На рівні початкової школи обидві країни мають впроваджений інтегрований курс, який поєднує знання із декількох дисциплін, в т.ч. і географії. Однак, кількість годин за рік в Україні на 11 год більша у 1-4 класі, ніж у Польщі. У середніх класах бачимо, що кількість годин, відведених на вивчення географії в Україні в 2-2,5 рази більша в окремих класах, ніж в Польщі.

У старших класах в Україні (10-11 клас) на географію виділено 87 год, тоді як в ліцях Польщі – 104 год. Подібним є те, що значну увагу у старшій школі в обох країнах приділяють вивченню глобальних проблем людства та поглибленню знань із розділів географії, які учні вивчали у середній школі. Однак, в Польщі цілий рік виділяється на докладне вивчення географії своєї країни – від різноманіття природних ландшафтів до господарства, особливостей культури, етнографії та екологічних проблем.

Висновок до 2 розділу

Системні зміни, що відбулись під час впровадження реформи освіти в Польщі у 2017 році, призвели до змін у викладанні всіх шкільних предметів на різних рівнях освіти, включаючи географію. Попереднє положення географії як предмета шкільної освіти також зазнає змін і, здається, навіть поліпшується. У «новій» початковій школі, географія викладається п'ять годин у 5-8 класах, разом з іншими природничими предметами (біологією,

фізикою та хімією). Таке поєднання може бути корисним з точки зору формування та розвитку географічних навичок, це також може розширити горизонти та розвивати географічні уподобання, змінити встановлені уявлення про слабкі позиції географії в школі.

Порівняння шкільної програми з географії у Польщі та Україні свідчить про значні подібності у змісті та структурі обох програм. Порівняння загальної кількості годин, виділених на вивчення географії в школі дає нам можливість стверджувати, що в загальному в Україні викладається на 162 год більше, ніж у Польщі. На рівні початкової школи обидві країни мають впроваджений інтегрований курс, який поєднує знання із декількох дисциплін, в т. ч. і географії. Важливою перевагою польської шкільної програми з географії є насиченість її практичними завданнями та включення в предмет вивчення географії своєї Малої Батьківщини. Вивчення географії Польщі відбувається в поєднанні із вивченням географії Європейського регіону.

РОЗДІЛ 3. СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ШКІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЧНОЇ ОСВІТИ В ПОЛЬЩІ

3.1. Передумови кризи географічної освіти

Географія є одним із найдавніших предметів у польських школах, який почав викладатися ще з часів Комісії народної освіти [28]. Їй пощастило мати таких великих діячів, як В. Налковський та Е. Ромер, які на рубежі XIX-XX століть вивели її на сучасний шлях розвитку і виокремили в ній не лише суто пізнавальні цінності, пов'язані з передаванням знання про світ, але також підкреслили її надзвичайну цінність у формуванні уявлень про світ та розвиток навичок універсального значення. Про розвиток географії як сучасного предмета з сильною позицією школи та великим соціальним впливом піклувалися університетські географи та викладачі, серед них: С. Павловський, Л. Савицький, Г. Вуттке, А. Халубінська, М. Янішевський, М. Чеканська, А. Дилікова, Я. Фліс. Список постатей, які відзначилися польській географічній освіті, дуже довгий. Кожен з них зробив свій окремий внесок у концепцію викладання географії або окремих її розділів, створення підручників, карт, атласів, зошитів та інших засобів навчання, які сприяли підтриманню шкільної географії на високому змістовно-методичному рівні навіть у складний період після Другої світової війни. Це сформувало цінну спадщину географічної освіти, сповнену гарних моделей і прикладів новаторських підходів до навчання.

Незважаючи на цивілізаційні зміни, особливо ті, що відбуваються в XXI столітті, шкільна географія ще має величезний потенціал розвитку. Вона об'єднує тематики, що мають важливе значення для розуміння сучасного світу та функціонування в ньому людини. Шкільна географія має важливе завдання - підготувати молодь до вирішення важливих природних, соціальних, економічних і культурних проблем. Вона розглядає теми, що стосуються, наприклад, ресурсів Землі, клімату, управління водними ресурсами, урбанізації, міграції, демографічних і соціальних змін, туризму,

міжнародних конфліктів і багатьох інших питань, що впливають на сучасний світ.

Географія формує у школярів вміння застосувати інструменти ГІС з метою отримання та обробки просторової інформації. Ця дисципліна визначає потреби впровадження принципів сталого розвитку та формування відповідального ставлення до навколишнього середовища. При цьому вона не втрачає своїх вічних цінностей пояснюючи світ, представляючи його різноманітність і складну структуру, поряд з усією системою зв'язків і відносин між окремими природними та суспільними компонентами. Водночас, не зважаючи на цінність географічної освіти для розвитку світогляду школярів, ця дисципліна в останні роки зазнала несправедливого занепаду у системі шкільної освіти Польщі.

Якщо оцінювати роль і місце шкільної географії в Польщі за кількістю годин на окремих рівнях освіти, то можна зробити висновок, що її ситуація зараз краща, ніж кілька років тому. В результаті реформи, проведеної в 2017 році, географію було відновлено як самостійний навчальний предмет у початковій школі, де він викладається з V по VIII класи - всього 150 год (Постанова Міністра..., 2017). Це ставить географію в один ряд з такими предметами, як біологія, хімія чи фізика. У середній школі цей предмет викладають у класах усіх профілів навчання 3 роки, а в класах з географічним профілем його тривалість така як інших предметів, які є основою для створення профілів, зокрема біології, історії чи хімії. Тому можна було б припустити, що позиція географічної освіти є досить сильною, і занепокоєння щодо її стану та майбутнього є предметом дискусії, що виникає в основному через загальне незадоволення шкільним закладом.

Проте є явища, які вказують на те, що нинішня ситуація з шкільною географічною освітою в Польщі загалом залишається складною. Якщо не вжити відповідних заходів на шкільному та академічному рівнях, ці труднощі поглибляться.

Першою передумовою, яка обґрунтовує висновки про нинішню слабкість шкільної географії в Польщі, є той факт, що в 1999 році під час однієї з двох найсерйозніших шкільних реформ, проведених в період після політичних перетворень, на рівні 6-річної початкової школи було ліквідовано шкільну географію як самостійний навчальний предмет. Його зміст було включено до міжпредметного курсу «Природа». Основою такого рішення стало переконання в необхідності обмеження вузькоспеціалізованих підходів на користь цілісного уявлення про світ. На думку представників управління освітою країни, географія повинна була бути підсилена іншими дисциплінами, які у сукупності змогли б формувати у школярів цілісне уявлення про природні явища та процеси. Це і призвело до впровадження нового курсу – «Природа» в початковій школі.

Крім того, під час цієї ж реформи було значно скорочено географію на рівні середньої школи. У класах з негеографічним профілем цей предмет викладали лише один рік. Таким чином, 1999 рік став моментом, який підтвердив, що шкільна географія втрачає свої позиції, а загрози, які вказувалися роками, стають дуже реальними.

Ситуація дещо покращилася після реформи шкільної освіти у 2017 році, однак немає остаточної певності, що це буде постійний стан. Відновлення географії та посилення її ролі у системі середньої школи Польщі відбулось в основному завдяки численним зусиллям частини академічної спільноти географів, а не суспільною рефлексією та не були зумовлені потребами самої школи. Динамічні зміни польської системи навчання, в тому числі введення нових предметів, несуть ризики для географії щодо втрати поточної позиції.

Другою причиною для висновків про поганий стан шкільної географії є результати іспиту на закінчення середньої школи (egzamin maturalny, аналог ЗНО в Україні). З 2005 року, тобто з тих пір, як іспит на закінчення середньої школи став важливим елементом для вступу до університетів, географія користується незмінною популярністю. У 2005–2009 роках географію здавав кожен другий (2009) або кожен третій (2007) випускник середньої школи в

Польщі [18]. У 2015–2020 рр. відсоток успішної здачі географії на цьому іспиті коливався від 26,0% (2015) до 27,8% (2017). У цей період це був найбільш популярний предмет після математики та англійської [20].

Проте аналіз результатів іспиту на закінчення середньої школи свідчить про те, що популярність географії на іспиті не корелює з отриманими на ньому освітніми результатами наприкінці середньої школи. У період 2015–2020 рр. середній результат з географії (рівень знань) коливався в межах 21–39%, з чітко помітною тенденцією до спадання. Для порівняння, результати з біології коливалися протягом того самого періоду в діапазоні 32–43%, з історії 32–50%, з хімії 38–52%. Тому вони були значно вищими, ніж з географії, по жодному з цих предметів середній показник не був нижчим за 30%.

Низький рівень продуктивності іспиту з географії також ілюструє медіанне значення, яке за аналізований період коливалося від 27% у 2017 році до лише 15% у 2020 році. Медіана становить поріг, що ділить дану сукупність на дві чисельно рівні групи. Це означає що у 2020 році половина учнів, які складали ЗНО з географії, отримали нижчий результат, ніж 15%. Якби для додаткових предметів використовувався прохідний поріг на загальноприйнятому рівні 30% кожного року 2016–2020 рр., то більше половини учнів, які складали б іспит з географії, не склали б його. У 2020 році це було приблизно $\frac{3}{4}$ учнів.

Дані результати іспитів сигналізують про виникнення серйозних проблем в географічній освіті. Дослідження, які проводили польські науковці [20] показують, що випускники середньої школи мають проблеми з базовими знаннями та навичками, зокрема: зі звичайним знанням фактів, з термінологією, поясненням і зв'язком явищ у причинно-наслідковій послідовності, а також з тлумаченням схем, графіків і тематичних карт. Під час тестів учні також продемонстрували погане знання карти Польщі та світу, вони не могли правильно визначити місцезнаходження навіть дуже популярних місць та об'єктів і обрати характеристики цих об'єктів з запропонованих варіантів.

У 2021 році завдання, що вимагає визначення двох місць у Північній Америці (з чотирьох вказаних на карті), на які впливають теплі морські течії (без вказання їх назви) та визначення двох наслідків для навколишнього середовища в результаті наявності цих течій, розв'язали лише 11% учнів, що складали іспит. Правильна відповідь на основне питання, яке не потребує глибокого аналізу: лише 33% учнів відповіли правильно [20]. Це означає, що викладання географії є не дуже ефективним і воно має ряд проблем.

Про потенційно складне становище шкільної географії, яке з особливою гостротою розкриється через декілька років свідчать і дані про педагогічну освіту. Загальнонаціональні дослідження у Польщі показують, що кількість випускників, які закінчують вищі навчальні заклади з кваліфікацією викладача географії, різко падає. У 2005 році кількість здобувачів педагогічної географічної освіти у всіх вищих навчальних закладах Польщі на бакалавраті коливалося від 400 до 450, а на магістратурі від 250 до 300.

У 2021 році в цілій Польщі на обох рівнях навчання було менше, ніж 100 студентів, які здобувають освіту вчителя географії. Цей спад відбувається незважаючи на те, що в міру збільшення чисельності годин географії в школі, попит на вчителів цього напрямку значно зростає.

Невелика кількість здобувачів, які отримують повну вищу освіту та кваліфікацію вчителя географії, безумовно, несприятливий сигнал про процеси, які відбуваються в географічній освіті на рівні ЗВО і в системі педагогічної освіти. Це теж привід для роздумів над темою майбутнє шкільної географії.

Описані факти разом із спостереженнями за іншими процесами, що відбуваються в географічній освіті, як на шкільному, так і на університетському рівні, дозволяють зробити висновок про послаблення ролі географічної освіти. Такі висновки вже були сформульовані неодноразово, але здається, що наразі ситуація надзвичайно серйозна, тому що цього разу йдеться не лише про невелику кількість годин географії в школі або незадоволення базовими знаннями програми. Насправді до складного

становища географічної освіти спричинилась ціла низка факторів. Масштаби цієї кризи для географічної освіти будуть зрозумілі вже за декілька років.

Несприятливі процеси, які зараз спостерігаються, не є незворотними, але для їх припинення потрібні свідомі дії на всіх рівнях освіти, включно з університетським як тим, що створює основу для шкільної географії та формує умови для її функціонування.

3.2. Криза шкільної географії як похідна від сучасних проблем освіти

Ситуація польської шкільної географії залежить від багатьох факторів, а у першу чергу від стану всієї системи освіти. Загальновідомо, що сучасні школи, в тому числі й у Польщі, вважаються інституцією, яка слабо виражає потреби сучасного суспільства, оскільки змінюється повільніше, ніж оточення навколо неї та сповідує цінності, які не відповідають вимогам цього середовища [34]. Школи пропагують схематизм і знання, не знаходячи способів привернути увагу до навичок, які є надзвичайно важливими сьогодні, особливо такі як критичне мислення, оцінка фактів, пошук зв'язків між ними або самостійність у вирішенні проблем. Завдяки розвитку технологій інформація втратила лідируючі позиції в передачі знань про світ, не спроможна посилити свої виховні функції, які зміцнили б її соціальне становище.

У процесі встановлення нових освітніх стандартів, які повинні бути обов'язковими для шкіл, особи, які приймають рішення, здається, забувають, що таке освіта. При конструюванні нових рішень вони не дають простору для повноцінного розвитку школярів ані інтелектуально, ані особисто. Тому в школі немає створених сприятливих умов для використання реальних переваг конкретних навчальних предметів. У випадку з географією, сутністю якої є розвиток багатьох навичок, у тому числі причинно-наслідкового мислення, яке пояснює складність світу, уяви, тощо, цей вторинний консерватизм школи робить географію дуже поверхневою і зводить до ролі тривіального і незначного предмета.

Дуже несприятливим для шкільної географії є також те, що польська освітня система все ще недофінансована і досить нестабільна, а запровадження змін не супроводжуються надійною підготовкою шкільного середовища до реалізації нових підходів. Як наслідок, існує багато корисних рішень, які можуть модернізувати географічну освіту та суттєво перебудувати її в очікуваному напрямку, але їх неможливо реалізувати повною мірою.

Це трапляється, серед іншого, з новими елементами основного навчального плану. Прикладом є проблема ГІС. Цей модуль був представлений середнім школам у 2018 році для надання географії більш сучасного характеру, що відповідає очікуванням суспільства, і водночас з метою розширення сфери пізнавальних можливостей учня. Вивчення та застосування інструментів ГІС, якими зараз користується майже кожна галузь економіки, однак, вимагає вільного доступу до комп'ютерної техніки та відповідного програмного забезпечення, а також змістовної та методичної підготовки вчителів. Між тим, ні та, ні інша умова не виконана. Школи не отримали належної фінансової підтримки для забезпечення матеріальної бази чи пропозицій щодо надання відповідної кваліфікації педагогічного персоналу. Вчителі, якщо мають можливість, самі організовуються, щоб розширити свої навички. Якщо не мають, то не впроваджують цілей, для яких вони не були підготовлені. Для географії, як значною мірою прикладного предмета, який потребує хорошої навчальної бази, це серйозне обмеження потенціалу розвитку. Через неможливість вийти на вищий рівень технологічного та методологічного прогресу багато тем реалізовано у спосіб, який не адаптований до потреб сьогодення. З цієї причини географія стає другорядним предметом, який не може бути конкурентоспроможним та затребуваним в сучасному світі.

Існує також ще одна проблема, яка негативно впливає на географічну освіту - значна частота програмних, організаційних і структурних змін. Польська освіта не має нової довгострокової освітньої стратегії, яка б визначала напрямки змін і дозволяла раціонально планувати та реалізувати

прийняті рішення. Ця відсутність відповідної перспективи для вжитих дій є однією з важливих причин частих кризових явищ та дисфункції різних елементів польської системи освіти.

Географія – один із предметів, який дуже сильно відчуває ці зміни. За останні 25 років цей предмет пережив не лише програмну реконструкцію, а й зміну свого статусу. Він пройшов фазу виходу з початкової школи та значне скорочення змісту на середньому рівні, а потім змінив цю ситуацію завдяки структурній реформі в 2017 році. Крім цього, кризу посилили і кадрові наслідки. Спочатку виникла надлишкова ситуація, коли було занадто багато вчителів географії, а потім, менш ніж через 20 років, існуючих людських ресурсів виявилось недостатньо. У підсумку, за період впровадження останньої реформи, виникли прогалини, які були заповнені шляхом залучення вчителів інших спеціальностей, після закінчення дво- або трисеместрової післядипломної освіти.

Несприятливим явищем для географічної освіти є не тільки те, що значна частка вчителів географії не має повної спеціальної освіти. Однією із важливих перешкод якісної вищої освіти у галузі шкільної географії є той факт, що навчання у післядипломній освіті пропонується у тих університетах, де немає відповідних програм рівня бакалавра та магістра. Отже, велику частину місць курсів післядипломної освіти з географії надають університети, які не мають ані наукового, ані регулярного навчання з географії. Слід додати, що такий вид освіти поза будь-яким контролем, адже післядипломна освіта, на відміну від першого та другого рівнів вищої освіти, не підлягає акредитації чи іншим методам зовнішнього оцінювання. Виникає парадоксальна ситуація – у географічних центрах, які пропонують навчання першого та другого рівня, з власним науковим персоналом та інфраструктурою, накопиченою роками навчання, освіта майбутніх учителів підлягає акредитації, що є гарантуванням відповідної якості польським акредитаційним комітетом, а в установах, які не мають таких ресурсів, підготовка до професії вчителя поза будь-яким наглядом.

Слухачі післядипломної освіти навчаються різну кількість годин у різних центрах, і найчастіше не мають контакту з фахівцями з окремих субдисциплін географії чи з викладанням навчальних предметів. Шляхом реалізації зазначеної кількості годин, вони отримують невід'ємні права викладання географії на обидва рівні освіти. У багатьох польських школах, у тому числі середніх, географію викладають випускники цього виду навчання, а їх базова освіта часто дуже далека від географії (наприклад, теологія, початкова освіта). Ця проблема частіше інших стосується географії серед викладання предметів, оскільки вона вважається легкою для вивчення дисципліною і здобувачі можуть досягнути педагогічну кваліфікацію майже самостійно.

Педагогічна література рішуче підкреслює велику роль вчителів у розбудові повноцінної школи та постулює необхідність надання їм суб'єктивної ролі у процесі навчання [55]. Вважається, що вчитель, який добре знає шкільне середовище та знає потреби та здібності своїх учнів, має приймати остаточні освітні рішення, особливо щодо вибору змісту, методів і форм навчання чи шляхів активізації учня. Тільки він, як безпосередній організатор навчально-виховного процесу здатний розкрити навчальні та виховні цінності предмета, надихнути учнів на глибші пошуки та активно підтримувати їх у процесі навчання.

Для прийняття на роботу у поточну системи освіти вчителів, які закінчили лише курси післядипломної освіти, виникає питання, які завдання можуть бути виконані вчителем після такої поверхневої підготовки? Чи може здобувач успішно закінчити короткий курс базових географічних предметів, який викладають випадкові люди? Чи достатньо цих знань для такого вчителя? Чи будуть сформовані необхідні компетентності для розкриття навчальних та виховних завдань географії?

З одного боку – це освічені вчителі, які офіційно уповноважені викладати географію, але з іншого - незважаючи на свої зусилля, вони не відчують її глибини, специфічності і не в змозі виокремити з дисципліни головні

завдання. Таким чином, шкільна географія втрачає своє потенційне освітнє значення. Точних даних про чисельність цієї групи вчителів немає, але такий вид освіти користується популярністю вже багато років і попит на курси післядипломної освіти з географії по всій території Польщі залишається значним.

3.3. Зміст географічної освіти як фактор її проблем

Однією з особливостей, яка сьогодні, здається, працює проти розвитку шкільної географії, є її широкий, багатодисциплінарний характер, який відображає риси географії як науки та її комплексний характер. Це предмет з надзвичайно широким спектром змісту, який охоплює знання про всі елементи навколишнього природного середовища і багато аспектів діяльності людини. Він містить надзвичайно різноманітні розділи, починаючи з геології, геоморфології, кліматології, гідрології, аж до розселенських, демографічних, економічних і політичних проблем. У далекі часи, коли зміни в науці та суспільному житті відбувалися повільно і були майже непомітними, мультидисциплінарність географії та супутня здатність синтезувати підходи були унікальною перевагою, що дозволяло зібрати докладні знання у всебічну та цілісну картину про світ. Вацлав Налковський писав: «Якщо порівняти Землю з машиною, то... можна сказати, що окремі науки демонструють нам її розібраною, показуючи її окремі частини - колеса, гвинти, шестерні, тоді як географія показує нам все це, в русі, в дії» [42]. Велика перевага цілісного сприйняття полягає в його корисності для пояснення світу. Складання окремих частин у ціле вимагає визначення взаємозв'язків між ними, встановлення їх ієрархії та різноманітних видів зв'язків. Завдяки міждисциплінарності географія має багатогранний об'єкт, що дає змогу отримати знання про механізми функціонування природних і соціально-економічних систем та їх взаємозв'язки.

В епоху дуже швидкого зростання спеціальних знань такий безмежно широкий обсяг шкільного географічного змісту призводить до поверховості

навчання. Коло питань, які вирішуються в рамках кожного розділу, стає ширшим у шкільній географії. Це неминучий процес, який стосується й інших предметів. Однак для географії як предмета, що орієнтуються на знання майже про все природне середовище та соціально-економічну реальність, це має виняткове значення. Це більше не пошукова платформа взаємозв'язків між явищами та побудови цілісного образу світу, географія стає простором для представлення дедалі ширших знань про окремі фрагменти реальності.

Слід також додати, що нині, внаслідок загальноцивілізаційних змін, суспільний інтерес до багатоаспектного пізнання явищ і процесів зменшуються. Величезна кількість фактів у повсякденному інформаційному просторі та їх висока емоційна наповненість задовольняють пізнавальні потреби людини, водночас зменшуючи бажання шукати інформацію і відповіді на запитання типу «чому?» і «як?». У суспільному сприйнятті, в тому числі й серед учнів, це послаблює позиції навіть шкільної географії, коли вона намагається виконати свою пояснювальну функцію і поділитися знаннями про світ та суспільство, результатами академічних досліджень, яких немає вдома, серед однолітків або в громадах, де живуть студенти.

Варто також зазначити, що широке охоплення шкільного змісту географії призводить до розмивання її унікальності. Навіть у географічному середовищі є труднощі в тому, щоб просто визначити, що це за предмет і де пролягають його межі. Сучасна шкільна географія ставить багато нових питань, які привертають увагу нинішніх поколінь, хоча водночас не розлучається з каноном географічної освіти, яка сформувалася в попередні епохи. Це дуже розмиває характер шкільної географії і позбавляє внутрішньої зв'язності. Багато питань, що входять до сфери навчання географії, знаходяться на межі інших наук, наприклад, у навчальних програмах з історії, суспільствознавства та основ підприємництва тощо. Якщо в результаті нових освітніх концепцій та перетворень змінюється набір шкільних предметів, то географія, безумовно, буде полем, з якого будуть виокремлені нові предмети.

Спостереження за процесами змін у польських та європейських школах показує, що в епоху зростаючої спеціалізації знань, предмети з великою змістовною ємністю поділяються на менші предмети, окремі освітні напрямки.

У часи дуже швидких змін у кожній сфері життя та загальної доступності джерел інформації географія також втрачає своє інформаційне значення. Це вже не «вікно у світ», яким вона була до розвитку цифрових технологій і універсальних подорожей. Це вже не домінуючий канал передачі знань про світ, навіть про найвіддаленіші його куточки. Географії стає все складніше виконувати роль предмету, який веде учня до відкриття невідомих фактів і місць. Її функцію в цьому відношенні він захопив Інтернет. Шкільна географія через це сильно відстає. Оскільки процес створення навчальних програм і підручників вимагає тривалого часу, а з доступом до інформації в Інтернет учень може отримувати найактуальнішу інформацію вже і зараз. Таким чином програми і підручники суттєво відстають від завжди сучасного стану знань і актуальних проблем. Це послаблює престиж географії як предмета і ставить під сумнів її доцільність для вивчення.

Невигідність сучасної шкільної географії полягає ще й у тому, що вона стосується цілком реальних явищ і процесів, які знаходяться в орбіті повсякденного життя і є предметом безпосереднього досвіду та суспільних дискусій. З цієї причини географія асоціюється із загальними знаннями, які можна отримати через ЗМІ.

Характеристика явищ та процесів зі сфери географії у ЗМІ та в онлайн-ресурсах Інтернету є набагато цікавішою і привабливішою за виважене книжкове знання. Особливо це стосується соціальних та економічних тем, а також природних явищ, таких як зміна клімату. З цієї причини відбувається соціальне знецінення географії та занепад попиту на шкільну освіту в цій галузі. Географія, здається, вже сьогодні не є предметом, який вважається незамінним. Цей процес був помітний протягом багатьох років [39], але зараз він набуває сили. Крім того, слід зазначити, що тісний зв'язок між шкільною

географією та проблемами реального світу призводить до помилкових уявлень про легкість навчання географії. Це спонукає людей без повної географічної освіти викладати географію, що впливає на результати освіти та її імідж.

3.4. Проблеми шкільної географії в умовах змін у географії на рівні університетів

Стан шкільної географії, її досягнення та проблеми є результатом не лише процесів, що відбуваються на рівні школи та в її найближчому соціальному оточенні, але й залежать від того, як географія функціонує як наука та від організації географічної освіти у ЗВО. Ці елементи – школа та університет – незважаючи на численні зміни, все ще утворюють нерозривну систему з високим взаємним впливом.

Об'єктивна біполярність географії, яку часто називають дихотомією або дуалізмом [39], поєднана із безліччю окремих тенденцій та прогресивна наукова спеціалізація в кожній із двох галузей досліджень спричинили суттєві зміни географії як науки за останні 100 років. Вона безумовно втратила те, що було і є надзвичайно важливим для школи, тобто здатність комплексно підходити, синтезувати знання з окремих її субдисциплін, комплексно трактувати проблеми географічного середовища в просторовій перспективі. Ця проблема аналізувалася багато разів [39]. Наразі потрібно лише підтвердити її поглиблення. На науковому рівні переважають вузькоспеціалізовані підходи, орієнтовані на невеликий фрагмент дійсності. Дослідження проводяться рідко на міждисциплінарному рівні навіть у межах фізичної чи соціально-економічної географії, які би давали ширші знання про природу і предмет діяльності людини. Вчені майже повністю відмовилися від регіональних підходів, що інтегрували знання про певну територію. Реальність наукової географії тому дуже далека від шкільної географії, для якої, незважаючи на зміни, головною метою все ще є прагнення дізнатися про різноманітність географічного середовища Землі та зрозуміти механізми, які

формують її ландшафти, і в якому все ще відіграє важливу роль регіональна географія Польщі та світу.

Результати географічних досліджень, що характеризуються глибокою спеціалізацією, відсутністю наближення до інших наук, таких як економіка, фізика чи хімія [64], мінімально використовуються в освіті на початковому та середньому рівнях. Тобто практична шкільна система втрачає свою наукову основу в процесі побудови системи знань для учня. І автори підручників, і вчителі змушені використовувати джерела кілька-десятирічної давності або обирати більш актуальні, популярні дослідження, хоча не обов'язково географічні та надійні. Це становить серйозну проблему, яка суттєво знижує якість шкільної географічної освіти та негативно впливає на перспективи її розвитку.

Реформа науки і вищої освіти, проведена у 2019 році, зумовила формальний поділ географії на дві окремі наукові дисципліни: науки про Землю та навколишнє середовище, а також соціально-економічну географію та управління простором. Таке рішення, через довгострокові тенденції дезінтеграції в географії, передбачалося протягом тривалого часу, хоча не обов'язково постулювалося (Лішевський, Суліборський, 2006). Визнаючи справедливість такого поділу з наукової точки зору, слід констатувати, що для географічної освіти як на шкільному, так і на університетському рівнях це матиме серйозні наслідки. Формальний поділ географії на два наукові напрями спонукає університети інституційно розділити колишні географічні факультети, діючі в університетах і коледжах.

З впровадженням реформи в деяких дослідницьких центрах згадані географічні дисципліни були розміщені в різних організаційних підрозділах університетів.

Поширені раніше географічні освітні програми, які були міжкафедральними, тепер автоматично мають домінуючий один напрям (фізична або економічна географія). Є ризик, що це призведе до окремої організації двох видів географічних досліджень: у галузі т. зв фізичної

географії, тобто наук про Землю та навколишнє середовище, а також соціально-економічної географії та управління простором.

Однак таке рішення може нести певні загрози, адже воно призведе веде до навчання географів, які будуть знати тільки один напрям (природничий чи соціально-економічний), а це не дозволить майбутньому вчителю географії розуміти явища та процеси, характерні для другого географічного напрямку. Цю проблему піднімали польські дослідники ще раніше, однак зміни в цьому напрямку посилюються, коли у 2012 році у вищій освіті припинили діяти освітні стандарти, а університети отримали повну автономію у створенні освітніх програм. Це призвело в подальшому до того, що географічні освітні програми почали сильно відрізнятись одна від одної, залежно від університету, де вони впроваджені. Крім цього, поглибилась їх географічна спеціалізація.

З точки зору університетів, ця побудова навчальних програм відповідно до індивідуальних концепцій окремих дослідницьких центрів є величезною перевагою, оскільки дозволяє їм використовувати найкращі ресурси та досягнення, а також дозволяє швидко реагувати на мінливі потреби зовнішнього середовища. З іншого боку, це веде до поширення моделі навчання з вузькопрофільною освітою, наприклад, геоморфології, кліматології, гідрології та урбогеографії. Така модель географічних досліджень не відповідає потребам шкільної освіти, яка потребує знань більш синтетичного характеру, що містять узагальнення, правила, закономірності, підкреслюють взаємозв'язки між різними компонентами середовища або між його ознаками і конкретними явищами. Це основа для побудови цілісної системи знань і пояснення складності світу та передбачення змін.

Крім того, проведення досліджень у надто вузькому обсязі формально позбавляє наукові центри можливості організовувати навчання майбутніх учителів географії, оскільки можливість присвоєння кваліфікації вчителя географії можна лише після вивчення програми всіх компонентів шкільної географічної освіти.

Окремою проблемою є зниження популярності географічних досліджень. Це процес, який зачіпає всі традиційні галузі навчання, такі як історія, біологія, фізика, математика та полоністика, і, здається, його важко зупинити. Дуже широкий спектр досліджень із вужчим обсягом змісту, особливо тих, які організовані для задоволення потреб конкретного сектору ринку праці або містять перспективний унікальний досвід, більш популярний, ніж навчання з класичних дисциплін. Є реальний ризик зникнення географічних студій, особливо в магістратурі, де кількість здобувачів зменшується особливо стрімко. В даний час не всі ЗВО Польщі пропонують навчання другого ступеня (магістерського) за кваліфікацією «вчитель географії».

Малий інтерес до географії означає, перш за все, проблеми з поповненням наукових кадрів для обох географічних напрямів в недалекому майбутньому. При невеликій кількості студентів також важко організувати траєкторію навчання у вигляді однієї з існуючих спеціалізацій в рамках звичайного курсу навчання. Крім цього, для додаткової педагогічної спеціалізації здобувачам пропонують прослухати додаткові платні блоки дисциплін, які включають компоненти психолого-педагогічного циклу. Це і формує низьку зацікавленість студентів цим шляхом професійного розвитку.

Низький престиж професії вчителя є ще одним фактором, який відлякує потенційних здобувачів їх від обрання цього шляху. Дослідження, проведене в 2011 році, показало, що в масштабах Польщі лише близько 10% студентів-географів були зацікавлені в роботі в школі [45].

Тому існує ризик того, що кількість студентів географічного профілю надалі буде зменшуватись, в тому числі й тих, хто здобуває кваліфікацію вчителя географії. Процес заміни викладачів із повною географічною освітою посиляться випускниками інших галузей навчання після офіційного завершення післядипломної кваліфікації.

3.5. Проблеми географічної освіти та викладання географії

Говорячи про проблеми географічної освіти на різних рівнях навчання, неможливо обійти увагою питання, пов'язані з методикою викладанням географії як наукової дисципліни, завданням якої є вивчення широкого розуміння навчального процесу - вивчення географії та розвиток теорії навчання в цій галузі, а також супровід шкільної практики. У польських реаліях завжди домінувала друга із зазначених тенденцій, зосереджена на практичних проблемах школи та виховання для майбутніх учителів географії. Її започаткували у міжвоєнний період, коли відбувалося відродження польських шкіл, які потребували посиленої навчальної бази та ефективних методичних рішень.

Завдяки відкриттю можливості отримання докторського ступеня (відповідає рівню кандидата наук в Україні) у галузі викладання географії наприкінці 1960-х років також отримав розвиток дослідницький напрямок, який вилився в розвиток теорії викладання географії [44]. Починаючи з 1960-х років у географічних центрах створювалися окремі організаційні одиниці рангу навчально-методичного відділу, співробітники яких проводили наукові дослідження в галузі географічної освіти, розробляли підручники та інші навчально-методичні матеріали, забезпечували школу методичними розробками та готували майбутніх учителів географії.

У 2007 році в усіх географічних центрах Польщі було загалом 12 організаційних одиниць дидактичного профілю, в яких працювала досить велика група викладачів, яка налічувала близько 40 осіб [44]. Велика кількість географічних досліджень із великим відсотком студентів, які бажають отримати кваліфікацію викладача географії, вимагала відповідного персоналу. У 2020 році по всій Польщі однак було лише 5 одиниць із назвою, яка вказувала на профіль досліджень і розробок - навчання в галузі дидактики географії. Водночас кількість професійно активних викладачів зменшилася до 25.

Це вказує на зменшення інтересу до географічних досліджень та отримання педагогічної кваліфікації, а також відсутність можливостей для повноцінного наукового розвитку в галузі навчання географії. Значна частина колишніх освітян підвищила кваліфікацію в інших субдисциплінах географії чи педагогіки та проводили заняття та дослідження в цьому напрямку. Вони більше не беруть участь у вирішенні проблем шкільної географії в повній мірі і не дають школі нових напрацювань. Тому вчителі географії не отримують достатньої методичної підтримки у власній роботі. Дуже показовим є той факт, що останній комплексний підручник для викладання географії під редакцією С. Піскорца, був виданий в 1997 році.

У контексті майбутнього географічної освіти особливо несприятливим залишається той факт, що побічним ефектом усього процесу виснаження людських ресурсів у групі вчителів географії є припинення механізму омолодження кадрів. У короткостроковій перспективі (5-10 років) у більшості географічних центрів бракуватиме належно підготовлених працівників для організації навчального процесу та проведення занять в його рамках. Ці прогалини, безумовно, будуть заповнені працівниками інших педагогічних спеціальностей, але залишається відкритим питання про вплив такого рішення на підготовку вчителів і, відповідно, на особливості шкільної географії. Який це буде предмет і як він буде викладатися, якщо вчителі будуть підготовлені за межами географічних факультетів і не вивчають специфіку методики викладання географії чи географічних навчальних ресурсів? Чи виживе географія як окремий предмет навчання? Ця ситуація показує, наскільки шкільна географія залежить від явищ, що відбуваються на рівні університету. Одночасно варто мати на увазі той факт, що відкритим залишається інше питання: навіть якщо шкільна географія виживе, то на скільки часу? Чи заохочуватиме студентів вивчати географію викладач, який отримав освіту поза географічним факультетом? Якщо географічні дослідження втратять кандидатів, то звідки вони візьмуться?

Критичні думки щодо стану шкільної географії відомі ще з кінця ХХ ст. У 1980-х рр. і 1990-х рр. у міру поглиблення несприятливих явищ у географічній освіті на різних її рівнях розгорнулася широка дискусія про причини слабкості освіти. Аналізу, проведеному серед географів, передувала міністерська доповідь про стан освіти в Польщі за 1973 р., в якій географія була названа енциклопедичним предметом, зосередженим переважно на передачі фактичних знань. Це була чи не перша офіційна відкрита і така несприятлива для польської шкільної географії оцінка, за якою пішли інші, настільки ж несприятливі [66].

У географічних дискусіях того часу можна знайти багато поглядів на причини, що призвели до втрати в шкільній географії значної частини її освітньої цінності, її колишньої привабливості та ослаблення позиції серед інших предметів навчання, що видно, наприклад, через постійне скорочення її годин [66].

У попередній період серед причин слабкості географічної освіти дуже часто називали навчальні програми. А саме негативно була оцінена структура програми, яка домінувала до шкільної реформи 1999 року, елементами якої був навчальний матеріал, поданий у вигляді тематичних термінів та понять, що планувалось реалізувати в ході наступних уроків. Таку структуру розглядали як неповноцінну, оскільки вона сприяла перевантаженню навчальної програми та поширенню в географії стилю викладання, зосередженого на передачі знання, виключаючи повний особистісний розвиток і широку сферу навичок і вмінь [65; 66].

Наприкінці ХХ століття дистанція між шкільною географією та академічною географією поглибилася. Це, мабуть, одна з найбільших проблем сучасної географічної освіти, яка загрожує її існуванню.

Тому варто зазначити про те, що географія на академічному рівні розвивається таким чином, що не враховує потреби школи. Польські дослідники також прогнозують, що з часом зв'язки між педагогічним та

непедагогічними географічними напрямками ослабнуть і, як наслідок, академічна освіта стане ще більш віддаленою від шкільної географії.

Аналізуючи попередні висновки щодо причин кризи географічної освіти, слід констатувати, що сьогодні негативним для шкільної географії явищем є спад соціального попиту на географічні знання, оскільки вони вже не відповідають запитам сучасного суспільства. На цю проблему вказували ще на початку 90-их років польські дослідники, які пов'язували колишній престиж шкільної географії з потребою в описах невідомих територій і зазначали, що в сучасному світі суспільства, географія програє біології, фізиці та математиці. І це саме те, що відбувається зараз. Шкільна географія, незважаючи на її незаперечні переваги, у більшості польських шкільних навчальних закладів не входить до числа лідерів за кількістю годин на вивчення, оскільки знання, надані в цьому предметі, здається на перший погляд, легко отримати поза школою.

3.6. Вчителі географії на ринку праці Польщі: відкриті та приховані проблеми

Вчителі наразі є однією з найбільших професійних груп у державному секторі Польщі. Ринок праці для вчителів є досить специфічним, тому що, як і деякі інші професії державного сектора, він має як монопольну владу, що стосується надання повноважень, так і майже моносонічну владу, коли мова йде про наймання вчителів. Професія вчителя заслуговує на увагу й через її вплив на суспільний розвиток. Професію вчителя, а також самих учителів у цьому контексті називають «агентами соціальних змін». Цей потенціал і роль учителів визнаються в документах ЄС (наприклад, «Освіта для змін», 2014) і в наукових роботах [17]. Водночас кількість молодих людей, зацікавлених здобути професію вчителя, зменшується. Ця тенденція переважає в багатьох країнах Західної Європи та США, а також стосується вчителів географії в Польщі.

Огляд літератури показує, що шкільне викладання географії стало менш популярним варіантом кар'єри для випускників у багатьох інших країнах. Наприклад, у 1960-х і 1970-х роках лише близько 20 відсотків випускників географічного напрямку у Великій Британії почали викладати, і ця тенденція тривала до 1990-х років. Причиною цього стала відсутність альтернативних можливостей кар'єрного зростання для випускників. З часом цей відсоток поступово зменшувався. Наприклад, у департаменті Портсмута до середини 1990-х років лише 4 із 110–130 випускників навчались на програмах підготовки вчителів, і з них більшість обрали викладання в початковій школі (Bradbeer, 2010). Поточні статистичні дані про напрямки кар'єри географів, показують, що кількість випускників, які працюють у школі як фахівці в галузі освіти, становить 6%, а 3% – це ті, хто знайшов роботу в догляді за дітьми, охороні здоров'я та інших освітніх професіях.

Ситуація виглядає схожою в США, де приблизно 8% здобувачів ступеня магістра географії зацікавлені в пошуку роботи в освітньому секторі. Така ж ситуація простежується і в Польщі. З одного боку, Польща належить до європейських країн, де не бракує кваліфікованих учителів географії. З іншого боку, у Польщі немає реєстру випускників із кваліфікацією вчителя географії, а також немає жодного прогнозу щодо попиту на вчителів географії чи будь-якого іншого предмету. Публікуються лише невеликі дані щодо надлишку, нестачі, та збалансованих професій, де кількість вчителів географії класифікували як «збалансована». Насправді немає повних даних щодо пропозиції та попиту на ринку праці для вчителя в цілому, а не лише для географів. У той же час академічні дослідження довели, що спостерігається явне зниження кількості студентів, які обирають педагогічні спеціальності і влаштовуються на роботу в школах [45]. Ми спробували проаналізувати кількісні дані та офіційно опубліковану статистику, а також якісні дані щодо ситуації вчителів географії на ринку праці.

Відповідно до польського законодавства, право на вчительську професію як у початковій, так і в середній школі надається особі, яка має ступінь магістра з предмета, який викладається, або предмета, який пов'язаний з ним.

Таблиця 3.1

Вчителі основних предметів у 2010-2021 рр. у Польщі*

№ п/п	Предмет	Кількість вчителів (30.09.2010), осіб	Кількість вчителів (30.09.2015), осіб	Кількість вчителів (30.09.2021), осіб
1	Фізичне виховання	54042	68548	61170
2	Початкова шкільна освіта	33705	78498	60566
3	Англійська мова	43783	48476	50954
4	Польська мова	52646	48124	50709
5	Математика	45648	43107	44654
6	Історія	31580	34746	39505
7	Релігієзнавство	31551	30598	29928
8	Інформатика	31490	17787	27817
9	Наука (основи наук. досліджень)	17173	19578	19004
10	Біологія	13267	12120	17633
11	Право	13851	13338	16057
12	Географія	11704	11371	15939
13	Мистецтво	17515	18516	15843
14	Німецька мова	18071	15571	15638
15	Наука про сімейне життя	14107	15411	14824
16	Технології	17034	8702	14114
17	Хімія	12599	11346	13421
18	Фізика	12689	11094	12996
19	Музика	13946	13605	12487
20	Освіта безпеки	884	8083	10132
21	Основи бізнесу	4948	5074	4925
22	Етика	935	3979	3763
23	Інші мови на вибір	5361	4030	3558
24	Французька мова	2128	1758	1676
25	Іспанська мова	541	1105	1519
26	Інші основні предмети	65477	71234	56322
	Загалом	566645	615798	615061

*побудовано автором за даними GUS

Виняток становлять вчителі професійно-технічних предметів базових професійно-технічних навчальних закладів, які можуть мати звання інженера, та вчителі іноземних мов, які повинні мати ступінь не нижче бакалавра. Кожен вчитель зобов'язаний мати педагогічну підготовку, здобуту або під час навчання у вищій школі, у формі магістратури, або у формі спеціальних

кваліфікаційних курсів, організованих вищими навчальними закладами чи центрами підвищення кваліфікації вчителів. З 2010 по 2021 рік загальна кількість вчителів загальноосвітніх предметів дещо зросла (8,5%) і у 2021 році становила 615 061 [67]. Найбільшу частку становили вчителі фізкультури, початкової освіти, англійської та польської мов. Учителі географії займають дванадцяте місце. Ця ієрархія відображає положення окремих предметів у навчальному плані. Найбільша кількість вчителів зайнята у викладанні предметів з великою кількістю годин у навчальних планах (табл. 3.1).

У Польщі, як і в інших країнах, викладання розглядається як типово жіноча робота і належить до так званих «рожевих комірців». У 2014/2015 навчальному році частка жінок-вчителів становила 82,34% [67]. У вчителів географії цей показник був дещо меншим і сягнув 77,7%. Тепер ця цифра зросла до 80,8%. Коли ми дивимося на розподіл за віком, варто підкреслити, що більшість вчителів були старші 46 років. За останнє десятиліття кількість вчителів віком понад 50 років подвоїлася, а вчителів віком до 30 років зменшилася вдвічі. Відчутніше зріс вік учителів географії з 42 років у 2010 році до 47 років у 2021 році (табл. 3.2).

Таблиця 3.2.

Вчителі географії у 2010-2021 рр.: основні характеристики*

Рік	Кількість вчителів, осіб			Середній вік, років	Кількість вчителів, осіб		Вчителі жіночої статі (%)
	Загальна	Повна зайнятість	Часткова зайнятість		жінок	чоловіків	
2010	11704	1770	9934	42,9	9229	2475	78,9
2015	11371	1106	10265	45,7	8945	2426	78,7
2021	15939	785	15154	47,2	12880	3059	80,8

*Джерело: власний аналіз на основі даних Міністерства освіти Польщі

Що стосується умов зайнятості, то найбільшу групу складала вчителі, зайняті повний робочий день, для яких тижневе навантаження (години викладання) дорівнює або перевищує норми (тобто 18 годин на тиждень). Друга категорія – це вчителі-сумісники, для яких тижневе навантаження

становить менше 18 годин. У вересні 2010 року в Польщі було 81,3% вчителів зайнятих повний робочий день і 18,7% вчителів, зайнятих неповний робочий день [67]. Через одинадцять років у групі вчителів загальноосвітніх навчальних закладів цей відсоток істотно змінився і склав 60% (штатні вчителі) та 40% (вчителі-неповний робочий день) у 2021 р. Частка вчителів географії, які працюють повний робочий день, була нижчою за середню. У 2010 р. вона становила 15%, а в 2021 р. лише 5% (табл. 3.2). Це означає, що майже кожен географ (95%) працює неповний робочий день або працює в кількох школах, поєднуючи кілька робіт, щоб зібрати навантаження на одну ставку.

Час роботи безпосередньо впливає на можливості плавного та швидкого просування по службі вчителів-географів і, отже, на їх зарплату. У Польщі існує чотири категорії вчителів: вчителі-стажисти, вчителі за контрактом, призначені вчителі та сертифіковані вчителі. Категорія визначається на основі професійного досвіду, стажу, завершених курсів навчання та додаткових професійних досягнень.

Основна оплата праці в усьому державному секторі є однаковою для вчителів у всій Польщі в межах певного рівня оплати праці. Заробітна плата пов'язана з класом оплати праці та визначається Міністерством освіти у відповідній постанові щодо мінімальних базових зарплат для вчителів, загальних правил розподілу премій та схеми оплати праці в неробочі дні. За останнє десятиліття зарплати вчителів зросли на 40%. За цей же період мінімальна заробітна плата в Польщі зросла майже на 47%, а середня зарплата більш ніж на третину. У 2010 р. заробітна плата вчителів була вищою за мінімальну заробітну плату на третину у випадку вчителів-стажистів початкового рівня та більш ніж на половину для вчителів на піку кар'єри. Зараз ця різниця становить 30 % для найбільш досвідчених вчителів, проте зарплата вчителя-початківця близька до мінімальної заробітної плати.

Наведені вище дані дають підстави зробити висновок про те, що підвищення оплати праці вчителів було значно нижчим за зростання

мінімальної та середньої заробітної плати. Оплата праці вчителів-стажистів лише трохи перевищує мінімальну заробітну плату (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Оплата праці вчителів, середня зарплата та мінімальна заробітна плата в Польщі у 2010–2021 роках*

Тип		Роки			Зміни 2015- 2023
		2010	2015	2023	
Розряд оплати праці	Вчителі- стажери	1906	2265	3690	+38%
	Вчителі на контракті	1962	2331	3890	+40%
	Сертифіковані вчителі	2616	3109	4550	+32%
Оплата праці	Мінімальна	1276	1850	3490	+47%
	Середня	3102	4047	7363	+45%

*побудовано автором за даними GUS

Спостережувані зміни в заробітній платі вчителів для кожного розряду оплати праці та по відношенню до аналізованих розмірів оплати праці відбулися в період, коли ситуація на ринку праці стабільно покращувалася. За аналізоване десятиліття рівень безробіття знизився приблизно з 11% до 5,2% у липні 2021 року (GUS, 2021).

Попит на вчителів пов'язаний з демографічною ситуацією, зокрема з поточною та прогнозованою кількістю учнів, які підлягають обов'язковій освіті. У Польщі з 1990-х років вікова структура населення зазнає негативних змін. Зменшення народжуваності призвело до зменшення кількості дітей у дитсадках і школах. Ці дані також підтверджуються показниками, що характеризують природний приріст. З середини 1990-х рр. коефіцієнт природного приросту був близький до нуля, а в 2002–2005 рр. він досяг від'ємних значень до -0,04%. У цьому випадку прямої заміни поколінь не відбувається, а кількість дітей і молоді продовжує зменшуватися. Цей процес більш помітний у містах, де народжуваність нижча, ніж у селі. Оскільки кількість людей віком 3–24 роки зменшується, учнів у школах теж стає менше. Прогнози ООН на найближчі роки не є оптимістичними. За оцінками, кількість дітей та молоді продовжить зменшуватись. З 1995 по 2015 рік

кількість людей у віці 3–24 роки у Польщі скоротилася на третину. Відповідно до демографічних прогнозів, ситуація в цій країні не зміниться швидко. Кількість дітей та молоді, які відвідують школи, продовжуватиме зменшуватися до 2035 року. Це породжує проблему відповідності кількості вчителів до кількості учнів на кожному рівні освіти.

Становище вчителів на ринку праці значною мірою формується реформами системи освіти. До реформи географія як окремий предмет викладалася в неповних середніх школах. Учні мали один урок на тиждень у 1 та 2 класах і два уроки на тиждень у 3 класі. У старших класах середньої школи учні, які не вибрали географію для випускного іспиту, відвідували лише один урок на тиждень у перший рік. Крім того, учні, які обрали географію як один із предметів випускного іспиту, мали додатково чотири години географії на тиждень у наступні роки. У початковій школі географія не була окремим предметом, але зміст викладався під час природничих уроків, які поєднували географію, біологію, фізику та хімію.

Реформа системи освіти, запроваджена 1 вересня 2017 року, внесла фундаментальні зміни в структуру та навчальні програми польських шкіл. Початкова школа була збільшена з шести до восьми років, а неповні середні школи були скасовані. Географію повернули в початкову школу, і тепер вона викладається як окремий предмет з п'ятого класу. Уроки географії учні вивчають один раз на тиждень у 5, 6 та 8 класах, а також двічі на тиждень у сьомому класі.

З 1 вересня 2019 року реформи проводяться і в середніх класах школи. Кількість годин географії збільшуються як для базового рівня (для учнів, які не обирають географію для свого випускного іспиту), так і для поглибленого рівня (для учнів, які обирають географію для свого іспиту для середньої школи). Для базового рівня кількість уроків географії зросла з одного уроку на тиждень до чотирьох (наприклад, один урок на тиждень у 1 класі, два уроки у 2 класі та знову один урок на тиждень у класах 3 і 4). Більша кількість обов'язкових уроків географії в середній школі стала причиною більшого

попиту на вчителів географії у 2019 році, що призвело до більшої кількості штатних чи неповних посад у середніх школах (Rozporządzenie MEN, 2017, 2018, 2019).

Проведене дослідження доводить, що для того, щоб показати повну картину ситуації польських географів на ринку праці, необхідно досліджувати як видимі фактори, так і ті, які виявляються після більш детального уявлення та якимось чином «приховані». Лише такий поглиблений аналіз дає комплексну оцінку ситуації та визначає зміну тенденцій в аналізованих сферах. Він також висвітлює низку проблем і викликів, які або вже існують, або виникнуть у найближчому майбутньому, як у Польщі, так і в будь-якій іншій країні, яка не приділяє достатньо уваги становищу вчителів.

По-перше, низька оплата праці вчителів може призвести не лише до обмеженого інтересу нещодавніх випускників географічних спеціальностей до подання заявок на посади вчителів, але й до того, що вчителі залишають професію. Дослідження освітньої та професійної мотивації студентів демонструє, що молодь стає все більш прагматичною. Ті, хто вивчає географію, очікують, що їхній університетський диплом допоможе їм знайти добре оплачувану роботу. Робота вчителя явно не належить до цієї категорії [45].

Низькі зарплати вже змусили багатьох вчителів залишити професію в багатьох країнах з 1990-х років. Ця тенденція особливо помітна серед молоді до 35 років. Крім того, недавні випускники університетів із педагогічними спеціальностями не претендують на роботу в школах. Імовірність того, що обидві ці тенденції прискоряться в Польщі, зараз висока через мізерну оплату праці, низький рівень безробіття та часто стресові переміщення персоналу після реформи освіти. Перераховані вище фактори можуть змусити директорів наймати недостатньо кваліфікованих і неатестованих вчителів. Ці висновки перенаправляють проблему кількісної нестачі вчителів на проблему прихованої нестачі, пов'язаної з якістю викладацького складу. Це може

призвести до ситуації, коли вчителі, що виходять на пенсію, не будуть замінені на молодих спеціалістів або до значного зниження якості викладання, коли заняття з географії проводять люди, які навчаються на експрес-курсах. Наслідками такої ситуації можуть бути зниження якості шкільного викладання географії, обмеження географічних знань і навичок серед кандидатів, які бажають здобувати географічний ступінь, і загальне зменшення кількості молодих людей, зацікавлених у вивченні географії у вищих навчальних закладах.

Спостережуване збільшення кількості вакансій з неповним робочим днем, які пропонуються вчителям географії, змушує їх робити клаптеву кар'єру і починати змінювати роботу. Клаптева кар'єра – це коли вчителі часто змінюють типи шкіл, контракти, спеціальності. Наприклад, вчителі працюють у двох або більше різних школах одночасно і мають різні типи контрактів, підписаних у кожній школі. Їм потрібно розподіляти свій час та участь між кількома школами, що заважає виконувати їхні обов'язки. Зміна роботи впливає на вчителів, яким часто доводиться змінювати роботу не тому, що вони цього хочуть, а тому, що їм не пропонують постійний трудовий договір [45]. Такі вчителі зазвичай укладають тимчасові контракти та контракти на заміщення, щоб замінити постійних вчителів, які перебувають у продовженій відпустці (наприклад, у зв'язку з вагітністю та пологами, по догляду за дитиною, по лікуванню тощо). Коли постійний учитель повертається, вчитель на заміні намагається «перескочити» до іншої школи, щоб замінити іншого вчителя, який у відпустці. Той факт, що серед вчителів географії переважають клаптеві кар'єри та «стрибки» з роботи на роботу, дає переважно негативні результати. Вчителі, які працюють у кількох школах, повинні докласти багато зусиль до матеріально-технічного забезпечення, оскільки їм доводиться працювати в кількох різних місцях. Відповідно, вони мають менше часу на самонавчання чи інституціоналізоване постійне навчання. Це може призвести до зниження ефективності роботи. Необхідність працювати більше ніж в одній школі називається тенденцією

«підробітку». Це сприяє проблемам поганого обслуговування та розглядається як частина сумнівної тенденції комерціалізації викладання. Крім того, дослідження показали, що це негативно впливає на задоволеність вчителів роботою та їхні стосунки з учнями, батьками та колегами.

Такий тип зайнятості сильно перешкоджає розвитку кар'єри вчителів. Окремі педагоги, щоб зібрати достатньо годин для роботи на повний робочий день, працюють у двох або більше школах і, як наслідок, або не можуть брати участь у навчанні на вищу посаду через формальні обмеження, або просто не встигають виконати критерії для просування по службі, внаслідок чого вони відчують уповільнення кар'єрного розвитку, яке не залежить від них. Деякі пропозиції були висунуті в наукових дослідженнях польських вчених останніх років щодо того, як покращити цю несприятливу ситуацію. Вони включають пропозицію економічних стимулів, спрощення шляху до професії, покращення стратегій найму, надання можливостей для професійного розвитку та покращення умов праці. Однак, на сьогоднішній день жодне з вищезазначених рекомендованих рішень поки-що не було реалізовано в Польщі.

3.7. SWOT-аналіз розвитку шкільної географічної освіти в Польщі

Здійснивши дослідження сучасного функціонування шкільної географічної освіти в Польщі, нами було застосовано метод SWOT-аналізу для виявлення її сильних та слабких сторін, а також встановлення факторів загроз та перспектив подальшого розвитку. Основною метою цього методу було розв'язати такі завдання:

- 1) визначити сильні та слабкі сторони внутрішнього середовища, можливості та загрози зовнішнього середовища щодо розвитку шкільної географії в Польщі;
- 2) обґрунтувати отримані чинники;
- 3) визначити рекомендовану стратегію для розвитку шкільної географічної освіти в Польщі.

Таблиця 3.4

SWOT-аналіз розвитку шкільної географічної освіти в Польщі

Внутрішнє середовище	
Сильні сторони (S)	Слабкі сторони (W)
Ресурсний потенціал	
1. Впровадження географії у початковій школі як самостійного предмету (з 5 класу) після реформи освіти у 2017 році. 2. У профільних природничих класах старшої школи вивчення географії становить 3-4 год на тиждень. 3. Зміст шкільної географії дотримується принципу «від загального до конкретного, від малого до великого, від простого до складного» - вивчення географії розпочинається із частин геосфери і закінчується країнами та регіонами світу. 4. В змісті шкільної географічної освіти Польщі дотримується принцип регіональності. 5. У шкільному курсі географії відводяться години на вивчення своєї Малої Батьківщини (на рівні населеного пункту, гміни). 6. У змісті шкільної географічної освіти основний фокус направлений на розгляд Польщі як країни ЄС. 7. Застосування новітніх методів та технологій навчання. 8. Запровадження компетентнісного підходу до викладання предметів, в тому числі й географії. 9. Орієнтація на розвиток soft skills школярів під час вивчення географії. 10. Практикоорієнтоване навчання з початкових класів.	1. Відсутність географії як самостійного предмету в початковій школі (1-4 класи). 2. Суттєве зменшення кількості здобувачів вищої освіти, які навчаються на географічних спеціальностях взагалі та зокрема тих, хто здобуває кваліфікацію вчителя географії. 3. Кількість учнів, які обирають для себе здачу екзамену з географії для вступу у ЗВО в останні роки суттєво зменшилась. 4. У Польщі спостерігається недостатність якісних сучасних шкільних підручників з географії. 5. Географія в школі потребує застосування ГІС технологій та методів цифрового навчання. Для цього на уроки географії вчителям іноді доводиться запрошувати вчителів із інформатики або самостійно проходити відповідне навчання щодо оволодіння сучасними інформаційними технологіями. 6. Географія за останні 20 років втратила свою актуальність як в шкільному так і в університетському середовищі як носій інформації про території, країни та регіони. Тепер цю функцію виконують ЗМІ та інтернет-ресурси. 7. Різде розмежування вивчення в університетах Польщі Наук про Землю та економічної географії, що перешкоджає формуванню цілісного географічного сприйняття майбутніми вчителями географії. 8. Зміст сучасних підручників рідко містить новітні відкриття та досягнення в галузі географії. 9. Суттєвий змістовий розрив між академічною та шкільною географією. 10. Географія як шкільний предмет поступається ЗМІ та Інтернету як засіб подання інформації про країни, події та явища.

<i>Кадровий потенціал</i>	
- В останні роки зросла практика запрошення студентів, які ще навчаються в магістратурі на роботу в школу від директорів. Магістранти таким чином поєднують роботу за фахом і навчання. - Зростання потреби у вчителях у найближчі 5 років, в тому числі й географії. - Здобуття якісної вищої освіти у ЗВО Польщі та визнання дипломів про вищу освіту в усьому просторі ЄС.	- Суттєве зменшення кількості вчителів географії у шкільних навчальних закладах. - Масові скорочення кваліфікованих вчителів географії старшого віку, які не змогли справитись із викликами навчання в період пандемії Covid-19 (перейти на цифрове навчання, впроваджувати дистанційні форми навчання тощо). - Часто вчителями географії в школах працюють вчителі інших дисциплін, які здобули додаткову кваліфікацію на курсах післядипломної освіти. Такі вчителі не завжди добре розуміють предметну область географії і не можуть часто добре донести інформацію до учнів. - Більшість вчителів географії працюють в декількох навчальних закладах через брак навантаження. А це призводить до зниження якості викладання. - Підвищення кваліфікації вчителів в Польщі відбувається за власний рахунок. - Зменшення кількості центрів післядипломної освіти в Польщі.
<i>Фінансові аспекти діяльності</i>	
Грантова підтримка для освітян та здобувачів.	- Всі шкільні підручники в Польщі платні. - Навчання на географічних факультетах в університетах Польщі передбачає вивчення дисциплін психолого-педагогічного блоку для присвоєння кваліфікації вчителя географії на платній основі. - Вивчення ГІС на уроках географії потребує використання спеціальних ліцензійних програм, які може собі дозволити закупити не кожна школа.
Зовнішнє середовище	
Можливості (О)	Загрози (Т)
<i>Економічне середовище</i>	
- Зростання заробітної плати вчителів у 2019-2023 рр. - Чітка градація розміру заробітної плати вчителів, залежно від їх рангу та педагогічного досвіду.	- Дипломи про вищу освіту у Польщі дають можливість багатьом випускникам продовжувати навчання або влаштуватись на роботу в інших країнах ЄС. Фінансовий аспект (вища заробітна плата) та умови праці приваблюють польських випускників і багато з них націлені на роботу в Німеччині, Великій Британії тощо. - Низький рівень оплати праці вчителів, порівняно з іншими професіями.
<i>Правове середовище</i>	

1. Удосконалення законодавчої бази у сфері освіти.	
<i>Соціальне середовище</i>	
	1. Складна демографічна ситуація в Польщі надалі буде поглиблюватись в найближчі 50 років, що призведе в т.ч. до зменшення учнів у школах.

Відомості у таблиці погруповані для виявлення сильних і слабких сторін за наступними категоріями: ресурсний потенціал, кадровий потенціал, фінансові аспекти діяльності. Таким чином, нами визначено, що до сильних сторін ресурсного потенціалу можна вважати впровадження шкільної реформи у Польщі у 2017 році, яка дала можливість виділити географію як окрему навчальну дисципліну, починаючи із 5 класу. Крім цього, запровадження профільної освіти у старших класах на рівні ліцеїв дає можливість школам у класах з природничим спрямуванням викладати по 3-4 год географії щорічно.

Ціла низка сильних сторін щодо розвитку шкільної географії в Польщі пов'язана із змістом шкільної програми. Варто зазначити, що вона базується на принципах – «від загального до конкретного, від малого до великого, від простого до складного». Важливою перевагою шкільної географічної освіти є впровадження принципу регіональності, а також вивчення географії своєї малої Батьківщини. Вся сучасна шкільна освіта Польщі побудована таким чином, щоб не стільки дати знання, скільки сприяти розвитку компетентностей та soft skills, які сприятимуть формуванню в школярів тих навичок, які їм безпосередньо стануть у нагоді у майбутньому професійному житті. До таких компетентностей належать – вміння аналізувати, порівнювати та узагальнювати, вміння дискутувати та висловлювати свою думку, вміння працювати в команді, вміння спілкуватись іноземною мовою, ставитись з повагою до інших культур, традицій та народів тощо. Важливим плюсом сучасної шкільної географічної освіти варто назвати практико-орієнтований підхід. Він простежується впродовж всього шкільного життя – від початкових до старших класів. Учням пропонуються цікаві завдання, як

от: виготовити модель вулкана, зробити фото елементів річки своєї місцевості, підготувати доповідь про використання сміття в своєму населеному пункті, розробити подорож по Польщі або по будь-якій країні світу, включивши в маршрут відвідання найвизначніших пам'яток і прорахувавши кошторис поїздки тощо.

Позитивні враження викликає також і застосування численних новітніх методів та технологій навчання – використання ГІС на уроках географії, створення карт та сучасної географічної графіки у новітніх програмах, мультимедійних презентацій, застосування методів проблемних запитань, «ключів», «перевернутого навчання», синхронного й асинхронного навчання, метод використання ІІІ в освіті, 3D-друк, методи проєктного навчання, використання технологій хмарного навчання тощо.

Серед слабких сторін ресурсного потенціалу варто звернути увагу на загальне послаблення інтересу до вивчення географії як на шкільному, так і на університетському рівні. В останні роки дедалі менша кількість польських учнів обирають географію в числі випускових іспитів. Географія, на думку польських дослідників освіти, втрачає свої позиції як наука, яка несе нову інформацію про території, країни, регіони світу. Все більше цю інформаційну роль «перетягують» на себе ЗМІ та інтернет-ресурси. Цифровізація сучасного суспільного життя все більше проникає в шкільну освіту. Від географії тепер на шкільному рівні вимагають вивчення застосування ГІС та створення прогностичних моделей у певних програмах. Однак це породжує інші складнощі – по-перше, вчителі змушені пройти відповідне навчання для оволодіння ГІС-технологіями та програмами, а по-друге – закупівля ліцензійних програм для ГІС досить вартісна і не кожна школа може собі це дозволити.

Важливою проблемою шкільної географічної освіти в Польщі залишається кадрове питання. В останні роки в Польщі відбулось суттєве зменшення вчителів географії, в тому числі, пов'язане із масовим звільненням вчителів пенсійного віку, які не змогли адаптуватись до умов дистанційного

навчання за часів пандемії. Більшість молодих вчителів географії в Польщі працюють одночасно у декількох закладах освіти, що суттєво негативно впливає на якість освітніх послуг. Таке працевлаштування пов'язане із недостатньою кількістю годин для ставки вчителя. Ще однією проблемою є те, що в сучасних школах географію все більше викладають вчителів із інших предметів, які пройшли курси підвищення кваліфікації з географії (2-3 семестри). Ця освіта не дозволяє в повній мірі зрозуміти особливості географічної науки, і виокремити те основне, що вчитель має передати учням, і в підсумку це призводить до зниження якості шкільної освіти. Крім цього, варто зазначити, що центри післядипломної освіти в Польщі не проходять акредитації, як наприклад, освітні програми в університетах. Таким чином, відсутній контроль за змістом та структурою таких курсів, а також моніторинг якості викладання.

Для подолання кадрової кризи спрямовано ряд заходів – суттєве збільшення заробітної плати вчителів шкіл в останні 3 роки, запрошення на роботу від директорів шкіл студентів, які навчаються в магістратурі, що дає можливість останнім одразу працювати за фахом. Аналіз тенденцій на ринку праці Польщі показує, що потреба у вчителях (в тому числі й географії) в найближчі 5-10 років буде зростати.

Суттєвою загрозою для польського суспільства на найближчі 50 років може стати демографічна криза, яка призвела до зменшення народжуваності, негативних тенденцій у демографічній структурі, появи явища демографічного старіння тощо. Ця проблема потребує нагальних рішучих дій з боку уряду щодо формування якісної демографічної політики. Але реформи в демографії можуть призвести до позитивних змін лише за декілька років, а на сьогодні залишається гострим питання зменшення кількості дітей у суспільстві, а також учнів у школах.

На основі проведеного аналізу для подолання негативних тенденцій у функціонуванні сучасної шкільної географічної освіти в Польщі нами

напрацьовано ряд рекомендацій, які змогли б, на нашу думку, сприяти покращенню її становища:

- посилення престижності професії вчителя шляхом збільшення оплати праці, запровадженням пропозиції економічних стимулів, спрощення шляху до професії, покращення стратегій найму, надання можливостей для професійного розвитку та покращення умов праці;
- державна підтримка освітніх програм педагогічних спеціальностей, яка дасть можливість збільшення державних місць для здобувачів педагогічного фаху;
- надання грантів та стипендій для покриття витрат на вивчення платних блоків педагогічних дисциплін в університетах;
- модернізація змісту шкільних підручників з географії, орієнтування їх на сучасні досягнення географічної науки та методики навчання географії;
- державна підтримка та широке залучення грантових програм для закупівлі необхідного програмного забезпечення для застосування ГІС-технологій та сучасних цифрових інструментів на уроках географії в школах;
- популяризація шкільної географії як універсального академічного джерела знань про сучасний світ у всій його різноманітності – від фізико-географічних особливостей територій, клімату, ландшафтів – до сучасної геополітичної картини світу, місця Польщі на політичній карті світу, знання про економічні, суспільні та культурні відносини між країнами світу тощо. Важливо сформувати в школярів та суспільства розуміння того, що цілісні наукові знання про світ завжди будуть мати перевагу над новинами ЗМІ, інтернету, які лише констатують факт чи явище, але не дають можливості вивчити причини їх виникнення чи здійснити прогнозування подальшого розвитку;

- в освітніх програмах, які присвоюють кваліфікацію «вчителя географії» варто звернути увагу на збалансоване поєднання природничої (фізико-географічної) та соціально-економічної складової для формування цілісного географічного уявлення про світ у здобувачів, вміння їх комплексно підходити до аналізу географічних явищ, об'єктів;
- запровадження ефективної демографічної політики в Польщі, яка допоможе усунути наслідки демографічної кризи, яка склалася впродовж останніх десятиліть і призвела до скорочення народжуваності та зменшення населення у вікових когортах від 0 до 23 років. Відповідно суттєво зменшилась кількість учнів у школах, а це, в свою чергу, призводить до неповного навантаження вчителів, в тому числі й вчителів географії;
- збільшення кількості наукових центрів та наукових досліджень у сфері дидактики та методики навчання географії.

Висновок до 3 розділу

Криза шкільної географії, яка чітко окреслилась в останні десятиліття, носить багатовекторний характер. По-перше, вона тісно пов'язана із занепадом географії як наукової дисципліни на академічному рівні. По-друге, зміни в структурі шкільної освіти призвели до зменшення кількості годин для вивчення географії у різних класах (а в молодших – 1-4 класах, цей предмет взагалі відсутній). Ці та інші причини зумовили кадрові проблеми – знизився престиж отримання кваліфікації вчителя географії, студенти неохоче обирають педагогічні спеціальності через необхідність додаткової оплати за вивчення блоку психолого-педагогічних дисциплін; більшість вчителів у Польщі для формування навантаження змушені працювати в декількох закладах освіти, що суттєво впливає на якість викладання. Для визначення сильних та слабких сторін внутрішнього середовища, можливостей та загроз зовнішнього середовища щодо розвитку шкільної географії в Польщі нами

було здійснено SWOT-аналіз. На основі проведеного аналізу розроблено власні рекомендації для посилення становища шкільної географії в Польщі.

ВИСНОВКИ

Проведене наукове дослідження дозволяє нам зробити наступні висновки:

1. Реформа шкільної освіти в Польщі у 2017 році призвела до того, що географія як окремий предмет присутня на обох рівнях середньої школи. В початковій школі її зміст складає частину предмету, який називається «Природа». В початковій школі як окрема дисципліна вона викладається у 5-8 класах. Відбулись суттєві зміни в змісті та структурі шкільної географічної освіти. У змісті предмету географії викладено реальні проблеми з різних сфер життя. Особливе значення приділено поясненню механізмів сучасної світової економіки, процесів розвитку суспільства, а також його демографічних та політичних проблем. Відбулось доповнення змісту предмету географії інформацією із сфери туризму та рекреації Польщі та регіонів світу.
2. Сучасні реформи в шкільній освіті Польщі, роблять шкільну географію предметом значної суспільної корисності. В той же час, її новий характер висуває високі вимоги до вчителів. Їх професійна підготовка потребує широкого спектру методологічної компетентності, а також додаткових і актуальних знань про середовище, а також про різні форми людської діяльності в середовищі. Підготовка вчителів географії відбувається в тринадцяти академічних центрах (університетах) у Польщі, які проводять географічні студії. Педагогічна підготовка відповідає стандартам Міністерства освіти, які визначають специфіку набору обов'язкових предметів галузі, обмеження годин для викладання та загальний контур змісту. Зміст навчання майбутніх вчителів географії корелює із завданнями сучасної школи в Польщі – орієнтується на компетентнісний та індивідуальний підхід навчання школярів, практико-орієнтований характер навчання тощо. Однак, аналіз статистичних даних свідчить про послаблення інтересу студентів до обрання педагогічного напрямку.

3. Системні зміни, що відбулись під час впровадження реформи освіти в Польщі у 2017 році, призвели до змін у викладанні всіх шкільних предметів на різних рівнях освіти, включаючи географію. Відбулись суттєві зміни у структурі та змісті шкільної географічної освіти. У «новій» початковій школі, географія викладається п'ять годин у 5-8 класах, разом з іншими природничими предметами (біологією, фізикою та хімією). Таке поєднання може бути корисним з точки зору формування та розвитку географічних навичок, це також може розширити горизонти та розвивати географічні уподобання, змінити встановлені уявлення про слабкі позиції географії в школі.
4. Порівняння структури та змісту шкільної географії в Польщі та в Україні дав можливість зробити висновок про значні подібності. Наприклад, у змістовій лінії базових програм обох країн простежуються подібності щодо вивчення географічної оболонки Землі та її елементів, вивчення географії своєї країни, вивчення своєї країни як частини регіону розміщення (Європейського регіону), аналіз зовнішньо-економічних зав'язків своєї країни з іншими країнами світу та міжнародними організаціями. Відмінним є те, що зміст польських програм є більш практично-орієнтованим. Аналіз загальної кількості годин, виділених на вивчення географії в школі дає нам можливість стверджувати, що в загальному в Україні викладається на 162 год більше, ніж у Польщі. На рівні початкової школи обидві країни мають впроваджений інтегрований курс, який поєднує знання із декількох дисциплін, в т. ч. і географії. Однак, кількість годин за рік в Україні на 11 год більша у 1-4 класі, ніж у Польщі. У середніх класах бачимо, що кількість годин, відведених на вивчення географії в Україні в 2-2,5 рази більша в окремих класах.
5. Аналіз сучасних проблем сучасної шкільної географічної освіти в Польщі дозволяє виокремити проблеми, пов'язані із змістом сучасної географічної науки, з розшаруванням географії на два вектори – Науки

про Землю та соціально-економічна географія і управління територіями, з особливостями викладання географічних дисциплін в університетах, з кадровим потенціалом вчителів географії на польському ринку праці тощо.

6. Здійснивши дослідження сучасного функціонування шкільної географічної освіти в Польщі нами було застосовано метод SWOT-аналізу для виявлення її сильних та слабких сторін, а також встановлення факторів загроз та перспектив подальшого розвитку.
7. На основі проведеного аналізу для подолання негативних тенденцій у функціонуванні сучасної шкільної географічної освіти в Польщі нами напрацьовано ряд рекомендацій, які змогли б, на нашу думку, сприяти покращенню її становища. Серед них: рекомендації щодо покращення змісту освіти на рівні університетів для студентів, які набувають кваліфікацію вчителя географії, рекомендації щодо посилення ролі географії в суспільстві як предмета, що дає базові світоглядні знання про сучасний світ та формує навички, затребувані на сучасному етапі; рекомендації щодо подолання кадрових проблем тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Браславська О. Європейський досвід реформування географічної освіти. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2019. (17), 296–303.
2. Бойко В. М. Закордонний досвід розвитку географії рідного краю. *Географія та основи економіки в школі*. 2004. № 5. С. 28-29.
3. Василюк А. В. Реформи шкільної освіти в Польщі: історія й сучасність : [монографія]. Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2007. 340 с.
4. Глушко О. Модернізаційний вимір шкільної освіти у Польщі: ключові тенденції розвитку. *Український Педагогічний журнал*. 2019 (4). 32–41.
5. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 р. №2145-19. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
6. Концепція географічної освіти в основній школі. URL: http://undip.org.ua/structure/laboratory/geogr_ekon/proekt_konc_geogr_osv.pdf.
7. Нова українська школа. Концептуальні реформування середньої школи. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkolacompressed.pdf>
8. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. Географія (6-9 класи). Затверджена наказом Міністерства освіти і науки України від 03 серпня 2022 року № 698. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/navchalna.programa-2022.geography-6-9.pdf>
9. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. Географія (10-11 класи). Рівень стандарту. Затверджена наказом Міністерства освіти і науки України від 03 серпня 2022 року № 698. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2022/08/15/navchalna.programa-2022.geography-10-11-standart.pdf>
10. Модельні навчальні програми для 5-9 класів Нової Української Школи. Природнича освітня галузь (5-6 класи). URL:

<https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/modelni-navchalni-programi-dlya-5-9-klasiv-novoyi-ukrayinskoyi-shkoli-zaprovadzhuyutsya-poetapno-z-2022-roku>

11. Наказ Міністерства освіти і науки України №235 від 19.02.2021 р. «Про затвердження типової освітньої програми для 5-9 класів закладів загальної середньої освіти». URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-tipovoyi-osvitnoyi-programi-dlya-5-9-klasiv-zagalnoyi-serednoyi-osviti>
12. Самойленко В. М. Дидактика географії : монографія (електронна версія) / В. М. Самойленко, О. М. Топузов, Л. П. Вішнікіна, І. О. Діброва. К. : Ніка-Центр, 2013. URL: http://www.geo.univ.kiev.ua/images/doc_file/navcli_lit/Samojlenko_dydaktyka.pdf
13. Сиротенко А. Й. Світові тенденції розвитку шкільної географії. *Географія та основи економіки в школі*. 2003. №5. С. 23.
14. Стратегія реформування вищої освіти в Україні до 2020 року. URL: <https://www.mon.gov.ua/18-strategiya-reformuvannya-vishhoi-osviti-20>
15. Холявко, О. О. Формування географічної освіти у європейських країнах: збірник наукових праць : до 90-річчя заснування природничо-географічного факультету Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка. Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2020. Вип. 17. С. 150–155.
16. Degórski M. 2009. Ponadczasowe wartości geografii jako dyscypliny naukowej. W: G. Janicki, M. Łanczont (red.), *Geografia i wartości*. Lublin: Wydaw. UMCS, s. 33–40.
17. Donitsa-Schmidt, S., and Zuzovsky, R. 2014. Teacher supply and demand: a school level perspective. *American Journal of Educational Research*: 2(6): 420–429.
18. Dobosik B. 2012. Wiedza i umiejętności geograficzne uczniów szkół ponadgimnazjalnych w świetle wyników egzaminu maturalnego z geografii

- w latach 2005–2011. W: Wybrane problemy akademickiej i szkolnej edukacji geograficznej. *Prace Komisji Edukacji Geograficznej Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 2: 243–260.
19. Dylikowa A. 1991. Nowe kierunki myślenia geograficznego. U progu zmiany systemu edukacji. *Geografia w Szkole*, 3: 147–153.
 20. Dziecioł-Kurczoba B., Chrzastowska-Wachtel A. 2021. Zmiany wyników egzaminu maturalnego z geografii w latach 2015–2020 i ich przyczyny. W: A. Hibszer, E. Szkurłat (red.), *Kształtowanie i ocenianie umiejętności w edukacji geograficznej. Założenia teoretyczne i ich praktyczna weryfikacja. Prace Monograficzne Komisji Edukacji Geograficznej Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 11: 223–239.
 21. Dziedzic B. Program nauczania przyrody w klasach 4–6 szkoły podstawowej «Na tropach Przyrody». Warszawa: Nowa Era Sp. 2012. URL: www.nowaera.pl/oferta-edukacyjna/przed-reforma-2017/szkolapodstawowa-4-6/przyroda/na-tropachprzyrody/?sku=038502&class=691&widget=664.
 22. Dziedzic, B. 2012. Program nauczania przyrody w klasach 4–6 szkoły podstawowej «Na tropach Przyrody». Warszawa: Nowa Era Sp. URL: www.nowaera.pl/oferta-edukacyjna/przed-reforma-2017/szkolapodstawowa-4-6/przyroda/na-tropachprzyrody/?sku=038502&class=691&widget=664.
 23. Education for change. Change for education. Teacher manifesto for the 21st century of the conference The Professional Image and Ethos of Teachers 2014. Strasbourg: Council of Europe.
 24. Głowacz A., Lechowicz A., Lechowicz M., Stankiewicz P. Geografia. Podręcznik 7. Warszawa: WSiP SA, 2017.
 25. Gromkowska-Melosik, A. 2013. Feminizacja zawodu nauczycielskiego «różowe kołnierzyki» i paradoksy rynku pracy. *Studia Edukacyjne*: 25: 85–100.

26. Groenwald M. 2015. Kontrowersje wokół dydaktyki geografii. *Annales UMCS*, 70(1), B: 141–152.
27. Hargreaves, L. 2009. The Status and Prestige of Teachers and Teaching. In: *International Handbook of Research on Teachers and Teaching* (Eds: L. Saha, A.G. Dworkin): 217–229.
28. Harasimiuk K. 1986. Geografia w polskich szkołach średnich w latach 1795–1863. *Czasopismo Geograficzne*, 1: 3–16.
29. Hernik, K., Malinowska, K., Piwowarski, R., Przewłocka, J., Smak, M., and Wichrowski, A. 2015. Polish teachers and principals an international perspective. Key findings of TALIS 2013. Warsaw: Educational Research Institute.
30. Hibszer, A. 2011. Perceiving geography as a school subject by pupils of lower secondary school (in the cities of Silesian Voivodeship). *Prace i Studia Geograficzne UW*: 48, *Prace Instytutu Geografii UJK*: 18: 97–109.
31. Hibszer, A. 2011. Perceiving geography as a school subject by pupils of lower secondary school (in the cities of Silesian Voivodeship). *Prace i Studia Geograficzne UW*: 48, *Prace Instytutu Geografii UJK*: 18: 97–109.
32. Kane, R.G., and Mallon, M. 2006. Perceptions of teachers and teaching. Wellington: Ministry of Education.
33. Kelchtermans, G. 2005. Teachers' emotions in educational reforms: Self-understanding, vulnerable commitment and micropolitical literacy. *Teaching and teacher education*: 21(8): 995–1006.
34. Kuźma J. 2013. Nauka o szkole. Teorie i wizje przyszłej szkoły. *Roczniki Pedagogiczne*, 5. 41, 2: 93–105.
35. Lindqvist, P., and Nordänger, U.K. 2016. Already elsewhere - A study of (skilled) teachers' choice to leave teaching. *Teaching and Teacher Education*: 54: 88–97.
36. Liszewski S. 1999. Rola geografii w procesie edukacji społeczeństwa polskiego na przestrzeni dziejów. W: *Nauki geograficzne a edukacja*

- społeczeństwa. Problemy nauczania geografii. Materiały XLVIII Zjazdu PTG, Łódź 9–11 września 1999, s. 13–24.
37. Liszewski S., Suliborski A. 2006. Jedność geografii a problem kształcenia akademickiego. *Czasopismo Geograficzne*, 77(1–2): 3–22.
 38. Maier, V., Budke, A. 2017. Internationalization of teacher education: A case study of Dutch and German geography students' understanding of spatial planning. *European Journal of Geography* : 8(5): 43-61.
 39. Maik W. 2012. Przemiany geografii jako nauki i ich wpływ na system akademickiej edukacji geograficznej. W: Z. Podgórski, E. Szkurlat (red.), Wybrane problemy akademickiej i szkolnej edukacji geograficznej. *Prace Komisji Edukacji Geograficznej Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 2: 15–26.
 40. Malarz, R. Szubert, M. Rachwał, T. 2017. Planeta Nowa. Podręcznik do geografii dla klasy siódmej szkoły podstawowej. Warszawa: Nowa Era Sp.
 41. Mzuza, M.K., Van der Westhuizen, Ch. P., 2019. Skills gained and the significance thereof in teaching with or through GIS. *European Journal of Geography*: 10(3): 73-84.
 42. Nałkowski W. 1968. Dydaktyka geografii. Opracowanie G. Wuttke. Warszawa: PZWS.
 43. Ordinance of the Minister of National Education dated 14 February 2017 concerning the core curriculum (No. 356). Rozporządzenie Ministra Edukacji z dnia 14 lutego 2017 r. dotyczące podstawy programowej, Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa, 24 luty 2017, poz. 356.
 44. Osuch, W. 2017. Teaching and Learning Geography in Secondary Education in Poland. In Karvanková, P., Popjaková, D., Vančura, M., Mládek, J. (eds.) Current Topics in Czech and Central European Geography Education. Springer International Publishing Switzerland, pp. 45-59.
 45. Piróg D. 2012. Poziom zainteresowania pracą w zawodzie nauczyciela wśród studentów geografii. W: Wybrane problemy akademickiej i szkolnej

- edukacji geograficznej. *Prace Komisji Edukacji Geograficznej Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 2: 193–210.
46. Piskorz S. 1992. Dydaktyka geografii jako nauka. W: S. Piskorz (red.), *Zarys dydaktyki geografii*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe WSP, s. 7–11.
 47. Pulinowa M.Z. 1985. Refleksja nad „przejściowym” programem geografii w IV i V klasie szkoły podstawowej. W: J. Trembaczowski (red.), *O nauczaniu geografii. Z zagadnień dydaktyki współczesnej*. Wyd. Uniwersytet Śląski, s. 66–79.
 48. Pulinowa M.Z. 1991. Próba spojrzenia na przeszłość i przyszłość szkolnej geografii. *Geografia w Szkole*, 5: 280–283.
 49. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 31 stycznia 2005 r. w sprawie wynagrodzenia nauczycieli.
 50. Rozporządzenie Ministra Edukacji z dnia 14 lutego 2017 r. dotyczące podstawy programowej. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. Warszawa, 24 luty 2017, poz. 356.
 51. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 stycznia 2018 r. określające podstawy programowe dla szkół średnich.
 52. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 3 kwietnia 2019 r. dotyczące ramowych planów nauczania w publicznych szkołach.
 53. Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 19 stycznia 2018 r. regulujące udzielanie nauczycielom urlopu zdrowotnego.
 54. Sadoń-Osowiecka T. 2016. Między mądrością a potocznością edukacji geograficznej. Przykład brytyjski. *Annales UMCS*, B, 71(2): 181–192.
 55. Sławiński S. 1993. Raport o stanie przygotowań do reformy szkolnej na dzień 6.10.1992 r. W: R. Domachowski, A. Kostrowicka (red.), *Modele kształcenia i doszkalcenia nauczycieli geografii*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, s. 9–12.
 56. Suliborski A. 1991. Istota i funkcja geografii a system edukacji. *Geografia w Szkole*, 5: 272–283.

57. Szkurłat E. 2008. Historia dydaktyki geografii. Główne kierunki i ośrodki badań. W: A. Jackowski, S. Liszewski, A. Richling (red.), *Historia geografii polskiej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 280–294.
58. Szkurłat E., Hibszer A., Piotrowska I., Rachwał. T. 2018. Podstawa programowa z geografii źródłem nauczycielskich wyzwań. W: A. Hibszer, E. Szkurłat (red.), *Nauczyciel geografii wobec wyzwań reformowanej szkoły. Prace Komisji Edukacji Geograficznej Polskiego Towarzystwa Geograficznego*. 8: 11–32.
59. Szkurłat E., Hibszer A., Piotrowska I., Sadoń-Osowiecka T. 2022. Raport. Kształcenie nauczycieli geografii w latach 2000–2022. Przyczyny i skutki kryzysu, propozycje rozwiązań. *Prace Komisji Edukacji Geograficznej Polskiego Towarzystwa Geograficznego*. 8: 11–32.
60. Szymański M.J. 2004. W poszukiwaniu drogi. Szanse i problemy edukacji w Polsce. Kraków: Wyd. Naukowe Akademii Pedagogicznej.
61. Tracz M. 2007. Wiedza i umiejętności uczniów z geografii w świetle wyników egzaminu gimnazjalnego w latach 2002–2006. W: A. Hibszer, T. Michalski (red.), *Geografia na egzaminach zewnętrznych (wybrane zagadnienia)*. Pelplin: Wyd. Bernardinum, s. 37–46.
62. Tracz M., Osuch W. 2008. Instytucjonalny rozwój polskiej dydaktyki geografii. W: A. Hibszer (red.), *Polska dydaktyka geografii. Idee, tradycje, wyzwania. Prace Wydziału Nauk o Ziemi Uniwersytetu Śląskiego*, 47: 111–120.
63. Wilczyński W. (2011). *Ideowe źródła i tożsamość geografii*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe UP.
64. Wojtanowicz J. 2006. Co badać w geografii? Człowiek w badaniach geograficznych. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Gospodarki, s. 139–146.
65. Zajac S. 1990. Czym jest, a czym powinna być geografia w szkole. *Geografia w Szkole*, 5: 252–263.

66. Zając S. Cele nauczania geografii. Prace Monograficzne, Kraków: Wydawnictwo Naukowe WSP. 1992. 128 p.
67. Ministerstwo Edukacji i Nauki. URL: <https://www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka>
68. Główny Urząd Statystyczny (GUS). URL: <https://stat.gov.pl/>
69. Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla czteroletniego liceum ogólnokształcącego i pięcioletniego technikum. Okres obowiązywania: od 2018. Geografia. URL: <https://podstawaprogramowa.pl/Liceum-technikum/Geografia>
70. Tuz Ewa Maria, Dziedzic Barbara. Program nauczania geografii dla szkoły podstawowej. Warszawa, Planeta Nowa, 2017. 68.